

KATARZYNA SKRZYŃSKA^a

PODLASKIE CMENTARZYSKA Z GROBAMI W OBSTAWACH KAMIENNYCH W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ INTERDYSCYPLINARNYCH

Abstrakt: W artykule prezentowane są wybrane wyniki badań projektu pt. „Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim”, realizowanego w latach 2013–2016 w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN pod kierownictwem prof. dr. hab. Andrzeja Buko. Przedmiotem tych badań były wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na Podlasiu. Analizy aDNA wykazały, że ludność pochowana w kurhanach genetycznie różniła się od użytkującej tamtejsze cmentarze płaskie – zarówno te z konstrukcjami kamiennymi, jak i bez nich. Antropologiczna analiza porównawcza populacji z cmentarzysk w Surażu i Czarnej Wielkiej wskazuje także na różnice biostrukturalne pomiędzy użytkownikami obydwu typów nekropoli płaskich. Wyniki badań wspierają koncepcję o obcym pochodzeniu ludności pochowanej na podlaskich cmentarzyskach z grobami w obstawach kamiennych oraz co najmniej częściowo tej użytkującej nekropole płaskie założone przy głównych tamtejszych grodach.

Słowa kluczowe: pogranicze polsko-ruskie, obrządek pogrzebowy, kurhany, groby w obstawach kamiennych, badania paleogenetyczne, badania antropologiczne, wczesne średniowiecze

Abstract: The article presents selected research results of a NPRH (National Program for the Development of the Humanities) project “The origins of Christianity in the Masovian-Rus’ borderland”, carried out under the direction of Prof. Andrzej Buko in 2013–2016 at the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences. The research focused on early medieval inhumation cemeteries in Podlasie. Ancient DNA analyses demonstrated that individuals buried in the barrow graves were genetically different from the population interred in the flat cemeteries, whether with a stone casing around the grave or not. An anthropological comparative analysis of the populations from the cemeteries at Surazh and Czarna Wielka also indicated biostructural differences between the users of the two types of flat cemeteries. The results support the thesis about the foreign origins of the people buried in the cemeteries of graves with stone casing in Podlasie, and the at least partly foreign provenance of those using the burial grounds established around the major strongholds of the region.

Keywords: Polish-Rus’ borderland, funerary rites, barrow graves, graves with stone casing, palaeogenetic studies, anthropological research, early medieval times

^a Dr Katarzyna Skrzyńska, Ośrodek Interdyscyplinarnych Badań Archeologicznych, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa, kasiaskrzyńska@tlen.pl, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5606-1177>.

1. WSTĘP

Cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych są wyjątkowym zjawiskiem w średniowiecznej kulturze funeralnej Europy środkowo-wschodniej. Pod względem konstrukcji i form mogił oraz organizacji przestrzennej stanowią one fenomen charakterystyczny dla styku etnokulturowego, jaki wykrystalizował się we wczesnym średniowieczu na pograniczu Słowiańszczyzny i ziem Bałtów, pomiędzy Ziemią Nowogrodzką na północnym wschodzie a Mazowszem na południowym zachodzie (ryc. 1¹; Kordala 2006; Sobolev 2015).

Ryc. 1. Zasięg występowania cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych w Europie środkowo-wschodniej.

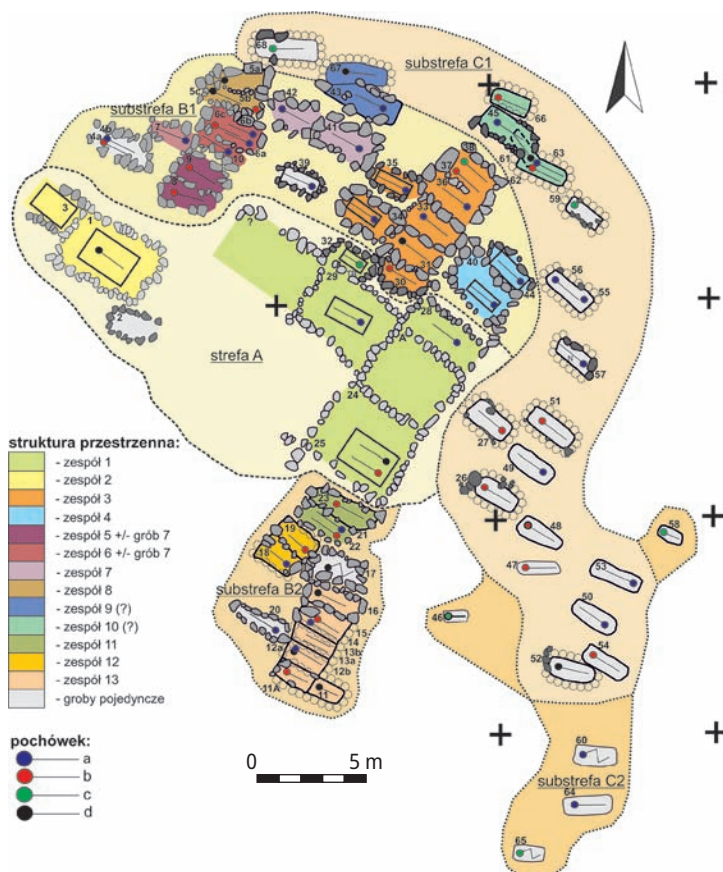
Opracowała K. Skrzyńska

Fig. 1. Range of cemeteries with graves with stone casing in central and eastern Europe.

Processing K. Skrzyńska

Nekropole te wyróżnia kilka głównych cech. Przede wszystkim są one niewątpliwie związane ze szkieletowym obrzędkiem pogrzebowym i na tej podstawie interpretowane jako miejsca pochówku ludności schryścianizowanej. O tym, że w najstarszym horyzoncie mogło to mieć wymiar wyłącznie formalny, świadczy obecność pochówków ciałopalnych, które reprezentują regresywny nurt obyczajowości przedchrześcijańskiej, sukcesywnie zanikający już w kontekście nowych realiów kulturowych. Czytelne tam są również inne wątki charakterystyczne dla

¹ Dane dla Rusi wg: Kvátkovskaà 1998, ryc. 1; Sedov 2000, ryc. 1 – uwaga, przybliżone usytuowanie stanowisk nietworzących spójnego horyzontu chronologicznego; dane dla Polski: por. ryc. 2.

Ryc. 2. Cmentarzysko z grobami w obstawach kamiennych w Łączynie Starym, pow. mławski. Wydzielone sektory cmentarne

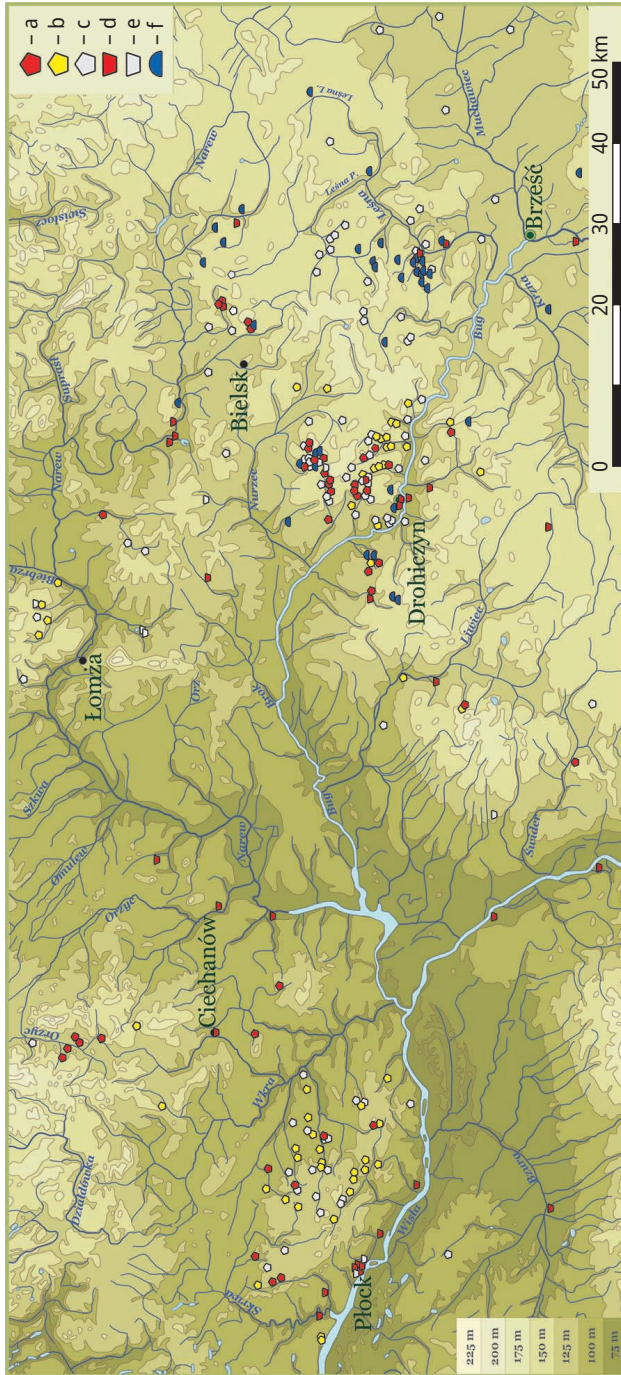
a – mężczyzna; b – kobieta; c – dziecko; d – płeć biologiczna odmienna od kulturowej lub nieustalona.

Wg Rauhuta i Długopolskiej 1972, ryc. 119;
opracowała K. Skrzyńska

Fig. 2. Cemetery of graves with stone casing in Łączyno Stare, Mława district. Separate cemetery sectors
a – male; b – female; c – child; d – biological sex different from cultural sex or undetermined.

After Rauhut and Długopolska 1972, Fig. 119;
processing K. Skrzyńska

etapu konwersji wyznaniowej i związanej z nim akulturacji/adaptacji nowych praktyk, tj.: usytuowanie nekropoli poza strefą bezpośredniej aktywności osadniczej – najczęściej w miejscach naturalnie eksponowanych, brak ujednoczonej orientacji zwłok na osi W–E głową ku zachodowi, obecność wyposażenia zarówno grobów, jak i samych pochówków oraz różnorodnych pobocznych motywów obyczajowości, które można interpretować jako nawiązujące do kształtującej się wówczas funeralnej symboliki apotropicznej i rezurekcyjnej. Głównym wyróżnikiem tych cmentarzysk, decydującym o ich unikatowym charakterze, pozostają jednak kamienne konstruk-

Ryc. 3. Rozmieszczenie cmentarzyk w centralnej części dorzecza środkowej Wisły pewnie lub hipotetycznie datowanych na XI–XIII w. a–c – cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych (a – badane wykopaliskowo; b – rozpoznane przez amatorów; c – niebadane); d, e – cmentarzyska z grobami płaskimi oraz w tzw. typie mieszanym, tj. z pojedynczymi mogiłami z brukowanym stropem (d – badane wykopaliskowo; e – niebadane); f – cmentarzyska kurhanowe badane wykopaliskowo.

Wg Rauhuta 1971, s. 486–647; Kordali 2006, s. 36–87; Skrzyńskiej-Jankowskiej 2014, załącznik II; Dzika 2015a; opracowała K. Skrzyńska

Fig. 3. Distribution of cemeteries in the central part of the middle Vistula basin dated either certainly or tentatively to the 11th–13th centuries a–c – cemeteries with stone casing (a – excavated; b – recognized by amateurs; c – not investigated); d, e – cemeteries with flat graves and graves of mixed type, that is, singular graves with a pavement superstructure (d – excavated; e – not investigated); f – cemetery of excavated barrow graves.

After Rauhut 1971, pp. 486–647; Kordala 2006, pp. 36–87; Skrzyńska-Jankowska 2014, appendix II; Dzik 2015a; processing K. Skrzyńska

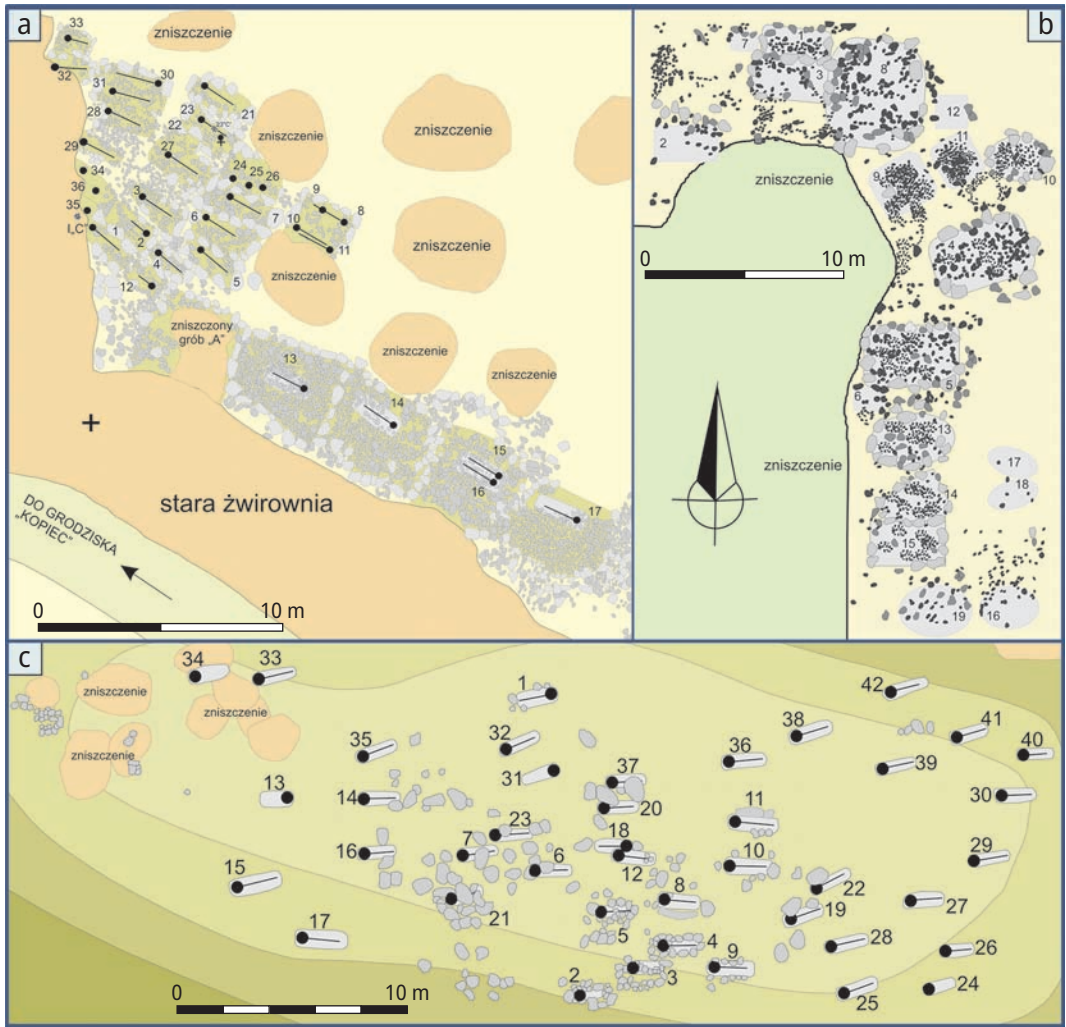
cje grobów (Rauhut 1971, s. 454–458, 460–461). Są to czworokątne lub owalne w planie obstawy zbudowane z głazów, współtworzące rzędy jednostkowych lub połączonych ze sobą kwater. Do konwencji należą też układane wewnątrz grobów płaszcze z drobniejszych kamieni, o kształcie, zasięgu i liczbie warstw wykazujących znaczne zróżnicowanie między- i wewnątrzregionalne. Różnice takie notowane są także w odniesieniu do form samych obstaw – inaczej konstruowanych na Mazowszu i na Podlasiu (Miśkiewicz 1981, s. 94; Kordala 2005a, s. 231–235).

Rozbieżności te, podkreślane najczęściej przy porównywaniu cmentarzysk mazowieckich i podlaskich, świadczyć mogą o polaryzowaniu się bazowego wzorca sepulkralnego. Mogło to być przestrzennie warunkowane zarówno przez odległość dzielącą poszczególne skupiska ludności kultuwującej tę obrzędowość, jak też przez odmienne realia kulturowe, w jakich funkcjonowały poszczególne grupy. Odmienności konstrukcyjne świadczą też zapewne o chronologicznym zróżnicowaniu tej tradycji sepulkralnej. Jest to widoczne zarówno przy porównywaniu całych cmentarzysk względem siebie, jak też odrębnych grup pochówków, współtworzących typologicznie wydzielające się sektory pojedynczych nekropoli (ryc. 2).

Względne zróżnicowanie chronologiczne jest też często sygnalizowane dzięki usytuowaniu pojedynczych mogił identyfikowanych jako skonstruowane według „młodszej” konwencji pomiędzy grobami o typologicznie „starszych” formach (Dzik 2009; 2014b, ryc. 1).

Przykłady dywersyfikacji przestrzenno-chronologicznej na poziomie makro mogą być analizowane na podstawie regionalnych koncentracji takich cmentarzysk (ryc. 3). Udokumentowano je na terenie Mazowsza: na północ i północny wschód od Płocka oraz na północ od Ciechanowa – w dolinie górnego Orzycza. Kolejne skupiska znane są ze średniowiecznego pogranicza mazowiecko-ruskiego: największe jest w okolicach Drohiczyzna, a mniejsze – na północny wschód od Łomży i na wschód od Bielska Podlaskiego. To ostatnie być może wyznacza północne peryferie kolejnej takiej koncentracji, zarejestrowanej już na terenie współczesnej Białorusi, na północ od Brześcia – w dorzeczu Leśnej. Wszystkie te skupiska łączy jedna prawidłowość: pozostają one w konkretnej relacji przestrzennej do ośrodków władzy wyższej rangi – Płocka, Drohiczyzna i Brześcia oraz do tych o znaczeniu drugoplanowym, jak Ciechanów, Łomża, Tykocin i Bielsk. Współtworzące je cmentarze były bowiem zakładane z dala od nich, jednak ciągle jeszcze w zasięgu ich głębokiego zaplecza osadniczego.

Każdą z tych koncentracji charakteryzuje odrębny obraz kulturowy, współtworzony przez definiowalny archeologicznie zespół konkretnych cech regionalnych: drugorzędnych w odniesieniu do zgeneralizowanego wzorca, nakreślonego przez konstruowanie kamiennych kwater (np. rozmiary, kształt i sposób konstruowania obstaw, liczba warstw kamieni płaszcza wewnętrznego, obecność/brak jamy grobowej oraz jej głębokość, asortyment wyposażenia grobowego itp.). Różnice te są czytelne już na etapie wstępnej analizy rozplanowania przestrzennego zbadanych sektorów cmentarnych (ryc. 4) i w widoczny sposób pogłębiają się w miarę poszerzania i uszczegóławiania zakresu badań. Cechuje je także brak międzyregionalnej synchroniczności zarówno w odniesieniu do początków tradycji pogrzebowej, jak też

Ryc. 4. Rozplanowanie przestrzenne cmentarzyk z grobami w obstawach kamiennych
 a – Tańsk Przedbory, pow. mławski; b – Skiwy Małe, pow. siemiatycki; c – Starogród, pow. miński.

Wg Rauhuta i Długopolskiej 1973, ryc. 4 – fragment (a); A. Bieńkowskiej 2010, ryc. 2 – fragment (b); Rauhuta 1971, ryc. 44 (c);
 opracowała K. Skrzyńska

Fig. 4. Spatial distribution of cemeteries of graves with stone casing

a – Tańsk Przedbory, Mława district; b – Skiwy Małe, Siemiatycki district; c – Starogród, Mińsk Mazowiecki district.
 After Rauhut and Długopolska 1973, Fig. 4 – fragment (a); A. Bieńkowska 2010, Fig. 2 – fragment (b); Rauhut 1971, Fig. 44 (c);
 processing K. Skrzyńska

do czasu jej dezintegracji, wiążącej się bądź z porzuceniem cmentarzy, bądź z kontynuacją ich użytkowania, ale bez konstruowania obstaw wokół młodszych grobów.

Najstarsze z tych cmentarzysk reprezentują czytelny horyzont, datowany na Mazowszu północnym od około połowy XI w. (Dulnicz 2005, s. 197; Kordala 2005a, s. 227), a według najnowszych badań być może nawet od początku tego stulecia². W okolicach Drohiczyzna są one wyraźnie młodsze, bo pochodzą dopiero z 2 poł. lub z 4 ćw. tego samego stulecia (Dzik 2012, s. 428–448, 697; Skrzyńska 2019a, s. 283). W tym samym czasie, chociaż najpewniej relatywnie później, pojawiły się one na Wysoczyźnie Kolneńskiej, gdzie interpretowane są jako świadczące o migracji ludności spod Drohiczyzna (Dzik 2021, s. 154–156, 158–161). Określenie schyłkowej fazy tej tradycji funeralnej jest już trudniejsze. Na Mazowszu północnym identyfikowana jest ona z połową XII w. (Kordala 2006, s. 233), a szerzej z 2 poł. tego samego stulecia i początkiem XIII w. (Kordala 2003, s. 308–309). Istnieją jednak przesłanki ku temu, że niektóre cmentarze użytkowane były nadal, na przykład we wczesnej nowożytności³. Hipotetycznie na koniec XII w. datowany jest też schyłek istnienia tych cmentarzy w okolicach Łomży (Dzik 2021, s. 156)⁴. Pod Drohiczyznem korzystano z nich znacznie dłużej, co najmniej do XIV–XV w. (Dzik 2012, s. 733–739), a prawdopodobnie – przy zredukowanej formie konstrukcji kamiennych – rytuał ten mógł być wygasającym wątkiem praktyk pogrzebowych nawet do XVI–XVII w. (por. Dzik 2010). Jako relikw starych tradycji mógł on utrzymywać się w obyczajowości wspólnot długo będących w kulturowej izolacji, charakteryzującej zapewne peryferie regionu w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności. Być może też stanowił inspirację lub na niektórych obszarach bezpośrednio ewoluował w obyczajowość polegającą na umieszczaniu na grobach kamiennych stel (o nowych badaniach tych cmentarzysk: zob. Lepionka 2020). Przypuszczalnie w tym samym czasie cmentarze te istniały również w dorzeczu Leśnej (zachodnia Białoruś), gdzie, podobnie jak nad środkową i górną Dźwiną, obyczaj ten mógł przetrwać do wczesnej nowożytności, przy nieznaczonej tylko modyfikacji kanonu wykształconego we wczesnym średniowieczu (Kvátková 1998, s. 159–167; Čaraúko 2018).

Cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych są przedmiotem zainteresowania archeologów od około 150 lat (Rauhut 1971, s. 438–442; Kordala 2000; Krasnodębski 2003), a mimo to główne kwestie związane z tą formą obrzędowo-

² Wyniki datowań ¹⁴C wykonanych w ramach projektu badawczego pt. „*Populus Masoviae Medii Aevi* i zagadka stulecia: kogo chowano w grobach z obstawami kamiennymi na Mazowszu wczesnośredniowiecznym?”, nr NCN 2019/33/B/HS3/02453 (dalej: PMMA), realizowanego od 2020 r. w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN, pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Buko (D. Błaszczuk – prezentacja wstępnych wyników badań na konferencji „Przeszłość ma przyszłość” w Instytucie Archeologii UW w marcu 2022 r.).

³ Np. cmentarzysko w Łączynie Starym, pow. mławski. Najmłodsze groby, płaskie i pozbawione obstaw, datowane są tam na XVI–XVII w. (D. Błaszczuk – prezentacja wstępnych wyników badań na konferencji „Przeszłość ma przyszłość” w Instytucie Archeologii UW w marcu 2022 r.).

⁴ Zweryfikowanie wniosków sformułowanych na podstawie analizy znalezisk i zapisków Ludwika E. de Fleury’ego, który rozkopał kilka takich cmentarzysk na Wysoczyźnie Kolneńskiej w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w., zapewne nie będzie możliwe z uwagi na prawie całkowite zniszczenie tamtejszych stanowisk (Dzik 2021).

ści pogrzebowej pozostają nierozstrzygnięte. Przedmiotem polemiki jest przede wszystkim geneza tych cmentarzysk i problem przynależności etnicznej i kulturowej pochowanej tam ludności. Wieloaspektową dyskusję w zakresie tych zagadnień można zaprezentować jako oscylującą w tematycznych granicach dwóch koncepcji. Pierwsza, roboczo nazwana „autochtoniczną”, zakłada miejscowe pochodzenie zmarłych, więc generuje pogląd o rodzimej proveniencji pochowanych i samej tradycji sepulkralnej; druga natomiast, „allochtoniczna”, zakłada obce pochodzenie ludności użytkującej te cmentarze – przynajmniej w pierwszym pokoleniu ich założycieli (szczegółowe omówienie poglądów w obu opcjach – Dzik 2014a, s. 87–94).

W myśl idei autochtonicznej (Rauhut 1971, s. 460) płaskie groby z konstrukcjami kamiennymi są efektem zmian w obrządku pogrzebowym, związanych z recepcją chrześcijaństwa. Teza ta nie spotkała się jednak z akceptacją badaczy z uwagi na regionalny zasięg tej tradycji funeralnej i brak dowodów powszechnego kulturowania jej w innych regionach Polski (Dulnicz 1998, s. 105 – tam literatura). Wątek ten pojawia się jednak w tle innych poglądów uznających miejscową genezę omawianych praktyk pogrzebowych (por. niżej).

Strukturom kamiennym przypisywano także funkcje symboliczne, których genezy upatrywano albo w praktykach pogańskich (Miśkiewicz 1998, s. 116; Kvátkovskaâ 1998, s. 49–51), albo w zróżnicowaniu ekonomiczno-społecznym (Sikora 2013 – tam literatura). Według tej ostatniej koncepcji najstarsze groby z konstrukcjami kamiennymi miałyby należeć do osób z kształtującej się elity. W „autochtonicznym” podejściu mieszczą się też hipotezy zakładające, że budowanie obstaw stanowi reminiscencję kurhanowej obrzędowości pogrzebowej na etapie poprzedzającym chrystianizację (Gierlach 1975, s. 91). W takim ujęciu korzeni kulturowych omawianych praktyk poszukiwano nawet w okresie wpływów rzymskich (Kostrzewski 1939–1948, s. 325; Okuliczowie 1963; Dzik 2012, s. 714). Na terenie północnej Białorusi prowadzono badania mające na celu wykazanie bezpośrednich takich powiązań. Alla V. Kvátkovskaâ (1998, s. 190; tam literatura), opracowując materiały z tamtejszych cmentarzysk, zwróciła uwagę, że często zakładano je w bezpośrednim sąsiedztwie kurhanów zaopatrzonych w konstrukcje kamienne: obwodowe, nasypowe lub podnasypowe ze szkieletami składanymi do grobów według analogicznych zasad. Analiza przedmiotów wchodzących w skład wyposażenia pozwoliła jej na sformułowanie wniosku, że groby z obstawami stanowią formę pośrednią pomiędzy kurhanem a grobem płaskim, w której kulturową łączność pomiędzy obydwoma tradycjami potwierdza obecność konstrukcji kamiennych. Wsparła w ten sposób wcześniejsze koncepcje Fridy D. Gurevič, Valentina V. Sedova (starszą)⁵ i Âroslava G. Zvâruga, pośrednio wskazując, że cmentarzyska te łączyć należy z lokalnym lub napływowym, schryścianizowanym i zasymilowanym osadnictwem jaćwieskim (Kvátkovskaâ 1998, s. 168–187; tam literatura).

Podobnie wypowiadał się Michał Dzik ([2010] 2015, s. 132–135), zwracając uwagę na zbieżności kształtów podkurhanowych struktur kamiennych odkrywanych na Podlasiu z konstrukcjami grobów z obstawami, które, jak zauważył, bardzo często występują w bezpośrednim sąsiedztwie. Nie łączył ich jednak z bał-

⁵ Ostatecznie badacz ten opowiedział się za migracją osadników z Mazowsza (Sedov 2000).

tyckimi wpływami kulturowymi, ale z rozpowszechnioną w kulturze słowiańskiej ideą „domów zmarłych” (Dzik 2012, s. 643–650; tenże 2014a; 2015b, s. 137–151), materializowaną regionalnie przy użyciu kamiennego budulca. Ostatecznie uznał, że na terenie dorzecza środkowego Bugu groby z obstawami kamiennymi są słowiańską formą rodzimą, wywodzącą się bezpośrednio od kurhanów z konstrukcjami kamiennymi, a ich wznoszenia zaprzestano w dobie chrystianizacji w związku z zakazem kultuwowania pogańskich praktyk pogrzebowych, rygorystycznie egzekwowanym przez kościół katolicki, który w ostatnich dziesięcioleciach XI w. miał tam prowadzić intensywną działalność misyjną (Dzik 2012, s. 712–720; tenże 2015b, s. 187–192; tenże 2021, s. 165).

Koncepcja allochtoniczna zakłada obce pochodzenie ludności użytkującej te cmentarze. Archeologiczna argumentacja tej tezy opiera się m.in. na spostrzeżeniach odnoszących się do Mazowsza i braku „zakorzenienia” osadniczego użytkujących je tam społeczności (brak lokalnych śladów osadnictwa sprzed XI w.), pojawienia się tej konstrukcji grobów jako obyczaju w pełni ukształtowanego, niemającego miejscowych pierwowzorów, a także na stosunkowo szybkiej jego tamtejszej dezintegracji (Kordala 2005a, s. 237–238). Wysłunięto przy tym tezę o wareskim pochodzeniu osadników grzebiących zmarłych w tej tradycji (Kiersnowska 1992, s. 69–72; Kordala 2006 – tam literatura). Ustalenia te korespondują z tezą o traktacie datowanym na lata trzydzieste XI w., zawartym przez polskiego księcia Kazimierza Odnowiciela i ruskiego – Jarosława Mądrygo, którego efektem było m.in. ustanowienie granicy mazowiecko-ruskiej (Kuczyński [1954–1956] 1956). Przypuszcza się, że mogło wtedy dojść do osadzenia na Mazowszu wojowników ruskich, gdzie ich zadaniem było zagospodarowanie pustek osadniczych i militarna ochrona pograniczy: mazowiecko-pruskiego i mazowiecko-ruskiego (Kiersnowska 1992, s. 69). Pomimo licznych zastrzeżeń i głosów krytycznych (m.in. Kowalczyk 2003, s. 124; Piotrowski 2003, s. 184–185; Dzik 2008, s. 261; tenże 2015b, s. 185–186), pogląd ten nie został ostatecznie podważony i nadal funkcjonuje w literaturze, będąc czasami odtwarzanym bez głębszej refleksji (Grzegorzczak 2009).

Pomimo bogatej literatury przedmiotu nie udało się więc ustalić, czy opisane wzorce konstrukcyjne grobów i cmentarzy wykształciły się lokalnie na terenach Mazowsza lub Podlasia, czy też zostały skopiowane lub przeniesione z innych części Europy. Zwolennicy teorii allochtonicznej jako teren macierzysty wykrystalizowania się tej tradycji wskazują m.in. Szwecję, a w szczególności cmentarzyska w Birce i Ihre (Kordala 2005b, s. 152–153; o innych opcjach: Dzik 2014a, s. 93–94). Z kolei w teorii autochtonicznej za terytoria macierzyste dla obstaw uznawane są północne Mazowsze lub międzyrzecze Bugu i Nurca. W pierwszej alternatywie należy brać pod uwagę szczególnie rejon pogranicza mazowiecko-pruskiego, gdzie znajdowały się nekropole nad górnym Orzycem – najpewniej najstarsze z należących do omawianego typu. Niestety, nie może to być jednak uznawane za równoznaczne ze wskazaniem tego regionu jako miejsca, gdzie obyczaj ten kulturowo wyewoluował, chociaż taka próba została dawno temu podjęta (Okuliczowie 1963, s. 113–114). W drugim wariantcie za obszar ukształtowania się tego wzorca pogrzebowego uznawana jest Wysoczyzna Drohiczyńska (międzyrzecze Bugu i Nurca), gdzie znajdować

się mają najstarsze tego typu cmentarzyska, wywodzące się bezpośrednio z kurhanowej formy pochówku (por. Dzik [2010] 2015, s. 132–135).

Pomimo prób weryfikacji dotychczasowych ustaleń poprzez ponawianie analizy źródeł za pomocą doskonalonych metod archeologicznych, dyskusja o genezie cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych, a pośrednio o pochodzeniu użytkującej je ludności, od długiego czasu pozostaje więc w stanie wyraźnego impasu. Odczuwalny jest niedostateczny stan rozpoznania cmentarzysk (szczególnie na północnym Mazowszu), a wnioski formułowane na podstawie sporządzania kolejnych zestawień typologicznych w zakresie form grobów i towarzyszących im konstrukcji z kamieni, układu szkieletów oraz analiz przedmiotów wchodzących w skład wystroju i wyposażenia zmarłych nie generują już nowych wartości poznawczych. Szansą na przełamanie tej stagnacji stały się badania interdyscyplinarne, w których wnioskowanie archeologiczne weryfikowane jest za pomocą analiz biologicznych i fizykochemicznych.

2. WYNIKI BADAŃ INTERDYSCYPLINARNYCH

Pierwszych danych w tym zakresie dostarczyły badania cmentarzysk podlaskich, przeprowadzone w ramach projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, pt. „Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim”, realizowanego w latach 2013–2016 w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Buko (Buko red. 2019)⁶, i finansowanego ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Poza opracowaniami: historycznym (Pacuski 2019) i wieloma archeologicznymi (por. niżej), w jego ramach wykonano serię prób aDNA pobranych ze szkieletów pochodzących z kurhanów, cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych i z cmentarzysk z grobami płaskimi (Molak i in. 2019). Zaprezentowano też wyniki badań antropologicznych – zarówno szkieletów z różnych cmentarzysk, wytypowanych do rozpoznania paleogenetycznego (Stanaszek 2019), jak też dotyczących całej pojedynczej nekropoli przyrodowej w Surażu (Gładkowska-Reczycka 2019) z płaskimi grobami szkieletowymi (Olczak i in. 2019, s. 83–87). Wśród najważniejszych z rozpatrywanych aspektów badawczych znalazła się kwestia pojawienia się, rozkwitu oraz schyłku tradycji użytkowania cmentarzy z grobami w obstawach kamiennych, jako związanych z fazą wprowadzenia inhumacji, łączonej z upowszechnianiem się głównych wymogów chrześcijańskiej liturgii pogrzebu (Skrzyńska 2019a, s. 283–287; Buko i in. 2020, s. 583–586). Najważniejsze wnioski w tym zakresie prezentuję poniżej.

2.1. DANE ARCHEOLOGICZNE

Według wyników nowych badań, szkieletowy obrządek pogrzebowy w międzyrzeczu Bugu i górnej Narwi pojawił się być może jeszcze przed aneksją tego

⁶ Badania te są kontynuowane w skali poszerzonej o analizy stabilnych izotopów strontu, tlenu, węgla i siarki w projekcie PMMA (zob. przyp. 2).

obszaru przez Polskę i Ruś, co nastąpić mogło około połowy XI w. (np. Bieniak 1963, s. 172–181; Pacuski 2019, s. 31; Sianko 2019, s. 153–155). Bezpośrednich danych dostarczyły tu badania cmentarzyska w Daniłowie Małym, pow. białostocki, którego najstarsza faza sytuowana jest w 2 ćw. XI w., z dopuszczeniem możliwości przesunięcia początkowej fazy nekropoli do przełomu X i XI w. (Olczak i in. 2019, s. 87). Zadokumentowano tam pochówki szkieletowe, którym towarzyszyło kilka ciałopalnych. Zarejestrowane groby były pozbawione zewnętrznych konstrukcji kamiennych, z wyjątkiem nielicznych, gdzie stwierdzono bruk z drobnych otoczków. W zestawieniu z innymi przykładami, cmentarzysko to może być interpretowane jako miejsce pochówku formalnie lub częściowo schryścianizowanej społeczności, która osiedliła się/została osadzona (?) w strategicznym miejscu, związanym z funkcjonowaniem przeprawy rzecznej (Skrzyńska 2019a, s. 288). W młodszym horyzoncie ostatniego dziesięciolecia XI w. i całego XII stulecia sytuować należy płaskie szkieletowe cmentarzyska przyrodowe, różniące się od daniłowskiego brakiem grobów ciałopalnych oraz bardziej zaawansowanym wdrożeniem chrześcijańskich zasad organizacji pochówku. Do grupy najstarszych w regionie należą nekropole płaskie w Drohiczyźnie, pow. siemiatycki (Pawlata 1991; Andrzejewski, Sikora 2009, s. 164–165; ci sami 2011, s. 85 i ryc. 4), Surazu, pow. białostocki (A. Bieńkowska 2005) oraz w Świątku-Strumianach, pow. wysokomazowiecki (Jaskanis 2008, s. 147–256).

Szkieletowa forma pochówku, jako innowacyjna, wprowadzona została także do tradycyjnego na tych terenach, kurhanowego obrządku pogrzebowego. Jest ona notowana zarówno w kurhanach z wewnętrznymi i zewnętrznymi konstrukcjami kamiennymi, jak też w kopcach ich pozbawionych – usypanych tylko z ziemi. Najstarsze takie kurhany odnotowano w dorzeczu Leśnej, na północ od Brześcia. Początek tego zjawiska odnoszony jest tam do przełomu X i XI w. (np. Korobuškina 1993, s. 45–46). Cezura ta jest jednak niepewna z uwagi na to, że wyznaczono ją arbitralnie, odnosząc do czasu, kiedy obszar ten znalazł się w strefie wpływów już wówczas chrześcijańskiego państwa kijowskiego (Skrzyńska 2019a, s. 278–283), a być może też do czasu powstania grodu w Brześciu, co także datowane jest na przełom X i XI w. (Lysenko 2007). Niezależnie jednak od tego, dla fazy XI–XII w. powszechna obecność takich kurhanów jest tam dobrze udokumentowana archeologicznie (Lysenko 1991, s. 43–46). Dotychczasowe badania Dariusza Krasnodębskiego i Hanny Olczak dostarczają dowodów na obecność pochówków szkieletowych także na północny zachód od wskazanego obszaru, tj. na terenie Równiny Bielskiej, gdzie najstarsze szkieletowe groby kurhanowe, w świetle dotychczasowych wyników badań, datowane są na XII w. (Krasnodębski, Olczak 2019, s. 58–61; Olczak, Krasnodębski 2019a, s. 67–72; ci sami 2019b, s. 74–77). Analogiczną chronologię mają nieliczne, najstarsze szkieletowe groby kurhanowe zbadane w okolicach Drohiczyzna. Dotychczasowe odkrycia dowodzą jednak, że inhumacja w połączeniu z kurhanami nigdy nie rozpowszechniła się tam w skali porównywalnej z pobliskim dorzeczem Leśnej. Uzasadnienie tej sytuacji nadal pozostaje kwestią dalszych badań (Skrzyńska 2019a, s. 279–280).

Z fazą organizowania pograniczy w ramach wczesnopaństwowej struktury terytorialnej Polski i Rusi związane są także cmentarzyska z płaskimi grobami

w obstawach kamiennych. Wnioskując na podstawie dużej ich liczby w okolicach Drohiczyzna oraz spójnego datowania ich faz inicjalnych (2 poł. lub 4 ćw. XI w.), przypuszczać można, że wzorzec ten nie został upowszechniony w drodze długofalowego procesu, lecz w efekcie krótkotrwałej akcji, być może osiedleńczej (tu: koncepcja allochtoniczna?) albo chrystianizacyjnej, przeprowadzonej jednocześnie w wielu punktach (tu teoria autochtoniczna?) i zakończonej symbolicznym sukcesem polegającym na wprowadzeniu inhumacji. Jednocześnie w kulturze funeralnej społeczności użytkujących te cmentarze początkowo obecne były elementy niemieszczące się w chrześcijańskim kanonie praktyk pogrzebowych, np. konstrukcje kamienne, pochówki ciałopalne, brak ujednocionej orientacji, obecność wyposażenia, a w przypadku grobów kobiet – bogatego wystroju. Odejście od obyczajów odbiegających od chrześcijańskiej konwencji postępowało stopniowo (Dzik 2015b, s. 24–26). Składały się na to m.in. takie zjawiska jak: zanik pochówków ciałopalnych i ujednoczenie orientacji grobów, rezygnacja z ich wyposażania, odejście od przypowierzchniowego chowania zmarłych przysypywanych drobnymi kamieniami. Obserwowana jest także tendencja do sukcesywnej redukcji form konstrukcji kamiennych i widoczne dążenie do dostosowania wyglądu grobu do chrześcijańskiej konwencji (szeroko na ten temat w: Dzik 2015b, s. 179–203). Efekt ten nie miał więc charakteru radykalnej przemiany, ale był konsekwencją długotrwałego procesu dekompozycji wzorców, które w przypadku wczesnego średniowiecza postrzegane są przez archeologów jako decydujące o odrębności kulturowej użytkujących je społeczności.

Kwestia „obcości” tego obyczaju pogrzebowego zyskuje szczególny wymiar poznawczy w międzyrzeczu górnej Narwi i Bugu oraz Bugu i Krzny, gdzie społeczności konstruujące groby z kamiennymi obstawami w 2 poł. XI i w XII w. mogły współfunkcjonować z tymi, które kultywowały regionalną tradycję, polegającą na budowaniu kurhanów. Jak wykazały badania w zachodniej części Przedpolesia (dorzecze Leśnej) i na Wysoczyźnie Siedleckiej, w efekcie chrystianizacji ani forma tych ostatnich, ani towarzyszące jej praktyki pogrzebowe nie uległy zasadniczej zmianie (charakterystyka obrządku ciałopalnego – por. Kalaga 2006; charakterystyka obrządku szkieletowego – por. Korobuńska 1993; Karobuńska 1999). W miejsce rytuału ciałopalnego wprowadzano jednak szkieletowy, według którego zmarłych grzebano pod kurhanami zgodnie z zasadami podobnymi do tych rekonstruowanych dla cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych. Niemniej jednak, pozostałe wątki obrzędowości pogańskiej były tam nadal obecne, m.in. najstarsze kurhanowe pochówki szkieletowe układane były na warstwie popiołu, w moim przekonaniu imitującej pozostałości stosu ciałopalnego. Tradycyjnie popioły te grzebano bowiem wraz ze skremowanymi zwłokami, a obyczaj ten był jedną z cech definiujących obrządek pogrzebowy regionu. Jest to dobrze czytelne na południe od Bugu (por. Kalaga 2006, s. 108–110), a prawdopodobnie również nad Leśną i Narewką, gdzie jak się zdaje, starsze kurhany ciałopalne niejednokrotnie inicjowały też powstawanie cmentarzy, w XI–XII w. już szkieletowych (Korobuńska 1993, s. 115–117, 120–121, 126–127, 130; Krasnodębski, Olczak 2019, s. 57–61). Wyraźna różnica, „wymuszona” inhumacyjną formą pochówku, dotyczyła nato-

miast liczebności kurhanów współtworzących cmentarze. Badania Joanny Kalagi (2006, s. 131) wskazują, że w wydaniu ciepłym były to groby zbiorowe. Oznacza to, że jedna społeczność, w zależności od liczebności jej członków oraz długości czasu zasiedlenia danego miejsca, mogła ich budować o wiele mniej niż byłoby to konieczne dla pochowania pojedynczych osób. Po wdrożeniu inhumacji groby kurhanowe stały się mogiłami głównie indywidualnymi (por. Dzik 2015b, s. 63–64), co sprawiło, że współtworzone przez nie nekropole liczyły często od kilkunastu do nawet ponad stu obiektów (Skrzyńska 2019a, s. 280–281). Pod względem liczebności kwater upodabnia je to do cmentarzyk z grobami w obstawach kamiennych, w których również chowano głównie pojedynczych zmarłych (por. Dzik 2015b, s. 66–68). Niemniej jednak zdaje się, że obydwie formy grobów: kurhanową i obstawową stosowano równolegle, co najmniej do czasu zaniku pierwszej z nich w XII i XIII w. Współcześnie teza ta ma jedynie wstępne wsparcie w materiałach archeologicznych z Wysoczyzny Drohiczyńskiej oraz z Równiny Bielskiej (Zoll-Adamikowa 1975, s. 53–56; Olczak i in. 2019, s. 72–77), z uwagi na ograniczone możliwości uściślenia datowania znalezisk do przedziału węższego niż dwa stulecia. Olbrzymi potencjał poznawczy mają w tym aspekcie także cmentarzyka w dorzeczu Leśnej, gdzie groby kurhanowe i płaskie w obstawach często tworzą odrębne sektory tych samych nekropoli lub osobne zespoły, położone jednak w niewielkiej odległości⁷. Wykopalskowo przebadano tam tylko kurhany, trudno więc powiedzieć, w jakiej relacji chronologicznej pozostają one z niebadanymi jeszcze grobami w obstawach.

Koncepcja zakładająca, że społeczności użytkujące cmentarze z płaskimi grobami w obstawach kamiennych nie stanowią rodzimego substratu osadniczego na Podlasiu, a ich tamtejsza obecność jest efektem migracji, nie jest nowa (szczegółowo na ten temat: Dzik 2019, s. 80–88). Badacze radzieccy a potem białoruscy długo uznawali je za miejsca pochówku zesławizowanych Bałtów, a nawet bezpośrednio Jaćwingów, chociaż na obszarze uznawanym za ich wczesnośredniowieczne terytorium, wskazywanym jako macierzysty dla wykrystalizowania się tradycji związanej z konstruowaniem „kamiennych mogił”, brakuje archeologicznego potwierdzenia obecności takich obyczajów zarówno w starszych fazach wczesnego średniowiecza, jak też w X–XIII w. (Nowakowski 2011). W Polsce na długie lata dyskurs o pochodzeniu ludności pochowanej na tych cmentarzyskach zdominowała teza o migracji osadników z Mazowsza (m.in. Musianowicz 1955; Rauhut 1971, s. 484–485; Miśkiewicz 1981, s. 92–104; 112–113; Kiersnowska 1992, s. 71).

W opozycji do niej pozostają opinie Tomasza Kordali (2005c; 2006, s. 244–246) oraz Michała Dzika (2019, s. 96–99), wskazujących, że to właśnie na Podlasiu cmentarze z konstrukcjami kamiennymi mogły pojawić się jako pierwsze, a dopiero potem (lub równocześnie – Kordala 2005c, s. 54) idea ta została przeniesiona na Mazowsze⁸. Koncepcja ta jest nie do utrzymania w świetle nowych datowań

⁷ Przykłady zestawienia danych: dla kurhanów por. Štyhov 1971, s. 20: nry 110, 112, s. 21: nr 123, s. 23: nr 156 oraz Korobuškina 1993, s. 76, 112, 121–123, 128; dla cmentarzyk z grobami w obstawach por. Kvátkovska 1998, s. 28, ryc. 1: nry 123, 128, 132, 139, 143.

⁸ Obydwaj badacze reprezentują przy tym odmienne poglądy na temat genezy tych cmentarzyk na Podlasiu: T. Kordala (2005a, s. 236–237) uznaje je za efekt osadzenia tam ludności po przejściu

radiowęglowych, wskazujących na to, że mazowieckie cmentarze z konstrukcjami kamiennymi są dużo starsze od podlaskich⁹.

W starszej literaturze przedmiotu (Musianowicz 1960; Rauhut 1971; Miśkiewicz 1981) dominuje teza o koegzystencji ludności autochtonicznej, kultuwującej kurhanowy obrządek pogrzebowy, z napływową z Mazowsza, grzebiącą swych zmarłych w grobach w obstawach kamiennych. Opinia ta, sformułowana w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego wieku, z uwagi na niedostateczne rozpoznanie archeologiczne długo argumentowana była jedynie faktem wielokrotnie potwierdzonego, bezpośredniego sąsiedztwa obydwu typów cmentarzysk. Brakowało natomiast weryfikacji wykopaliskowej, pozwalającej na rozpoznanie względnej chronologii takich stanowisk. W zaobserwowanej sytuacji dopuszczalna jest bowiem zarówno opcja równoległego funkcjonowania obydwu rytów pogrzebowych, jak też ta zakładająca kontynuację użytkowania cmentarzy przy jednoczesnej zmianie formy grobu. Potwierdzenie możliwości pierwszej stanowiłoby argument wskazujący na odrębność kulturową użytkowników nekropoli z grobami w obstawach kamiennych (choć nadal niejednoznaczny). W drugiej wersji, wspierającej koncepcję autochtonicznego charakteru tych populacji, zjawisko to miałyby zaistnieć w efekcie rezygnacji z konstruowania kurhanów (najczęściej ciałopalnych) na rzecz stosowania obstaw kamiennych, bardziej odpowiadających inhumacji wprowadzanej w związku z chrystianizacją (por. Dzik 2012, s. 712–720). Kwestie te, pomimo postępu prac, pozostają nadal nierozstrzygnięte, gdyż analizy materiałów zabytkowych pozyskanych z pojedynczych zespołów cmentarnych lub sąsiadujących ze sobą nekropoli, „birytualnych” pod względem form grobów, wspierają obydwie hipotezy. Starszeństwo kurhanów potwierdzono np. w Zbuczu, pow. bielski i w Korzeniówce Małej, pow. siemiatycki (Dzik [2009–2010] 2011; Krasnodębski, Olczak 2019, s. 61–67), gdzie jednak różnice chronologiczne były bardzo wyraźne (kurhany: koniec IX – 1 poł. X w. i X w., a cmentarzyska z grobami w obstawach: koniec XI–XII w.). Inne pochodzą z tej samej fazy wczesnego średniowiecza i nie wykluczają równoległego istnienia obydwu tradycji pogrzebowych, przy założeniu, że formy kurhanowe stanowiły recesywny element obrzędowości. Takie wyniki przyniosły wykopaliska przeprowadzone na Wysoczyźnie Bielskiej w Szczytach-Dzięciołowie, pow. bielski (Olczak, Krasnodębski 2019b, s. 76–77). Podobną wymowę mają także archiwalne materiały z Bacików Dalszych, pow. siemiatycki (Wysoczyzna Drohiczyńska) analizowane przez Helenę Zoll-Adamikową (1975, s. 53–56), a szczególnie te z badań prowadzonych przez Kazimierza Stołyhwę w Łuzkach, pow. sokołowski (północny skraj Wysoczyzny Siedleckiej). Zarówno w tamtejszych kurhanach, jak i w grobach płaskich z konstrukcjami kamiennymi

kontroli politycznej na tym obszarze przez Jarosława Mądrego, a M. Dzik (2019, s. 102–103, 110–112) wiąże z lokalnym wykryciem nowego wzorca pogrzebu w następstwie intensywnej chrystianizacji w wydaniu katolickim, która polegać miała na odrzuceniu kurhanowej formy grobu przy jednoczesnym zachowaniu wątku konstruowania obstaw i innych struktur kamiennych.

⁹ Wyniki datowań ¹⁴C wykonanych w ramach projektu PMMA (D. Błaszczuk – prezentacja wstępnych wyników badań na konferencji „Przeszłość ma przyszłość” w Instytucie Archeologii UW w marcu 2022 r.).

stwierdzono pochówki szkieletowe, a asortyment przedmiotów tworzących inwentarze grobowe był w obydwu sektorach podobny i analogicznie datowany (Stołyhwo 1914; Musianowicz 1950/1951)¹⁰. Zbliżony schemat zarejestrowano też na północ od Brześcia w dorzeczu Leśnej, gdzie kilka grup kurhanów z pochówkami szkieletowymi współtworzy zespoły z płaskimi grobami w obstawach. Na razie nie wiadomo, czy sektory te były użytkowane równocześnie, czy powstały we wzajemnym następstwie czasowym, tak jak A.V. Kvátkovskaâ (1998) sugerowała dla analogicznych par stanowisk na północy Białorusi. Poważnym mankamentem jej badań jest to, że wskazany wyżej wniosek nie został zweryfikowany w zestawieniu z danymi dotyczącymi cmentarzysk kurhanowych. Badania tych ostatnich w dorzeczu Leśnej wskazują natomiast, że przejściu od ciałopalenia do inhumacji nie towarzyszyła eliminacja tradycyjnej kurhanowej formy grobu, co czytelne jest na wielu tamtejszych cmentarzyskach¹¹. Podobne ustalenia poczyniono dla nekropoli w uroczysku Szczekotowo, pow. hajnowski, gdzie jednak starsze kurhany ciałopalne i młodsze szkieletowe tworzyły odrębne sektory (Krasnodębski, Olczak 2019, s. 57–61). Potencjał poznawczy opisanego zjawiska ma więc kluczowe znaczenie dla rozstrzygnięcia kwestii homogenności/heterogenności kulturowej wspólnot praktykujących równoległe (?) obydwie formy obrzędowości. Duże nadzieje w tym zakresie łączyć należy z badaniami cmentarzysk Wysoczyzny Drohiczyńskiej, a możliwości rozpoznania tych zjawisk oferuje np. tamtejszy wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w górnym biegu rzeki Czarnej, gdzie być może nawet kilku cmentarzyskom z grobami w obstawach kamiennych towarzyszą analogicznie datowane kurhany (por. Karwowska red. 2013; 2014; Dzik 2015a, s. 45, 57–76, 138–139, 149–150).

Znaczących argumentów przemawiających na korzyść tezy o potencjalnym skolonizowaniu tego regionu w XI w. dostarczają wyniki badań nad osadnictwem. Jego rozwój w międzyczaszu Bugu oraz dolnego i środkowego Nurca, w okresie od VI do XIII w.¹², następował bowiem w rytmie zupełnie innym od zaobserwowanego w regionach sąsiednich, tj. wspomnianym już zachodnim Przedpolesiu (dorzeczu Leśnej) oraz na Wysoczyźnie Siedleckiej (Skrzyńska 2021, s. 57–73). Te dwa ostatnie regiony były pod tym względem podobne, gdyż przebieg ich zasiedlenia można definiować w analogicznych etapach: 1. infiltracji (2 poł. VI–VII w.), 2. stabilizacji (VIII–IX w.) oraz 3. konsolidacji, związanej z powstaniem najstarszej sieci grodowej głównie w X w. Charakterystyczna jest dla nich także podfaza reorganizacji struktur zasiedlenia odnotowana dla XI stulecia.

¹⁰ Pomimo istnienia wiarygodnych opisów lokalizacji stanowiska pochodzących jeszcze z XIX w. i informacji o rozkopaniu tamtejszych grobów poprzedzającym wspomniane wykopaliska (Łuniewski 1883), cmentarzyska nie udało się do tej pory odnaleźć.

¹¹ Np. Chotynowo, Górki, Kustycze, Pokry, Ratajczyce i Wojska w rejonie Kamieńca Litewskiego (por. Korobuńska 1993; Karobuńska 1999). W Górkach i Ratajczycach w sąsiedztwie kurhanów stwierdzono płaskie cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych (por. Kvátkovskaâ 1998, ryc. 1, nry 132, 139).

¹² Początek osadnictwa słowiańskiego w dorzeczu środkowego Bugu sytuowany jest orientacyjnie w 2 poł. VI–VII w. (Kalaga 2006, s. 178, 186). Tamtejsza schyłkowa faza wczesnego średniowiecza wiązana jest tradycyjnie z 2 poł. XIII w., chociaż obecnie nie wydaje się to tak oczywiste, jak dotychczas zakładano (Gałęcki, Skrzyńska 2021).

Obraz kulturowy Wysoczyzny Siedleckiej (ryc. 5a, b) w IX i X w. współtworzą mikroregiony osadnicze rozlokowane w dolinach rzek, pozostające ze sobą w bezpośredniej relacji przestrzennej i chronologicznej. Charakteryzuje je ciągłość zasiedlenia bez śladów znaczących regresów oraz równomierny przyrost punktów osadniczych, powstających w bezpośrednim sąsiedztwie starszych – „macierzystych” (przykłady w: Gałęcki, Skrzyńska 2021) lub założeń obronnych, których kilka zbudowano tam w ciągu 2 poł. IX i kilkanaście w X w. (Skrzyńska 2021, s. 75–92). Może to świadczyć o postępującej konsolidacji osadnictwa w ramach tworzących się terytoriów grodowych. Sytuacja ta jest jeszcze lepiej czytelna w XI–XII w., kiedy liczba osad wyraźnie wzrosła – szczególnie przy największych i najstarszych fortyfikacjach (por. ryc. 5c, d; np. Krzesk – Kalaga 1989, s. 224–239; Niewiadoma – Miśkiewiczowa 1996a, s. 42–65). Powstały też wówczas nowe założenia obronne, stanowiące oparcie dla dalszego rozwoju osadnictwa (przykład – Skrzyńska 2019b).

Podobne wnioski nasuwają się w odniesieniu do obszarów w dorzeczu górnej Narwi, nad Pulwą i nad strugami współtworzącymi obszar źródłowy Nurca (Krasnodębski 2011–2012). Od końca VI w. istniał tam kompleks osadniczy w Haćkach (Kobyliński, Szymański 2015), a co najmniej od 3 ćw. IX i w X w. w najlepiej rozwiniętych zespołach osadniczych zbudowane zostały grody (ryc. 5b; por. Skrzyńska 2021, s. 71–73; 75–77). W XI–XII w. nastąpić tam mogła reorganizacja struktury zasiedlenia, gdyż starsze fortyfikacje zostały opuszczone, a w niewielkiej odległości od nich zbudowano nowe, inicjując w ten sposób proces formowania się kolejnych skupisk osadniczych (por. ryc. 5b, d; Krasnodębski 2000; 2004; 2006). Ciągłość zasiedlenia potwierdzają tam cmentarzyska kurhanowe, zarówno starsze ciałopalne, jak i młodsze szkieletowe, natomiast w młodszych fazach wczesnego średniowiecza towarzyszą im te z grobami w obstawach kamiennych i płaskie, na których poświadczane są niespalone pochówki (Dzik 2015a, s. 98–109, 123–129, 133–134; Krasnodębski, Olczak 2019; Olczak, Krasnodębski 2019a; 2019b).

Stabilne i równomierne zasiedlenie dorzecza Leśnej w XI–XII w. także potwierdzają liczne, szkieletowe lub birytualne cmentarzyska kurhanowe (Korobuškina 1993; Karobuškina 1999)¹³. Często w ich pobliżu lub w bezpośrednim sąsiedztwie notowane są nekropole z grobami w obstawach kamiennych¹⁴. Rozpoznano też tam dwa cmentarzyska z płaskimi grobami szkieletowymi, które datowane są na XI–XII w. (SPB 1990, nr 400v i 914). Sytuacja ta w ogólnym zarysie przypomina obraz osadnictwa Wysoczyzny Drohiczyńskiej w tej samej fazie (Skrzyńska 2021, s. 71–73). Dla analizowanego tutaj problemu istotna jest jednak różnica w zakresie liczby zarejestrowanych cmentarzysk kurhanowych, których wysoka frekwencja

¹³ Na wskazanym obszarze zarejestrowano dotąd co najmniej 84 cmentarzyska kurhanowe (Skrzyńska-Jankowska 2014, aneks 2.3, część 3.1 i 3.2), przy czym na dwudziestu dwóch prowadzono prace wykopaliskowe (Korobuškina 1993).

¹⁴ Z tego regionu znanych jest co najmniej 19 takich nekropoli (Skrzyńska-Jankowska 2014, aneks 2.3, część 3.3). Nie prowadzono tam jednak badań wykopaliskowych. Wiadomo tylko, że na terenie północnej Białorusi cmentarzyska te datowane są od wczesnego średniowiecza aż po fazę wczesnonowożytną (Kvátkovská 1998; Čaraŭko 2018). Dlatego też nie oznaczono ich na ryc. 5c i d, a zamieszczono jako niebadane na ryc. 3.

(wraz z dużą liczbą mogił na pojedynczych stanowiskach) w połączeniu ze zwartą siecią osad datowanych już od VI w. w dorzeczu Leśnej (Karobuškina 2000; Vergej 2005) wskazywać może na trwałość tamtejszego zasiedlenia, a niska (w połączeniu z niewielką liczbą kopców współtworzących pojedyncze nekropolie i nielicznymi osadami) w międzyrzeczu Nurca i Bugu – na jego nierównomierny rozwój co najmniej do końca X w. (por. Dzik 2019, s. 92–96).

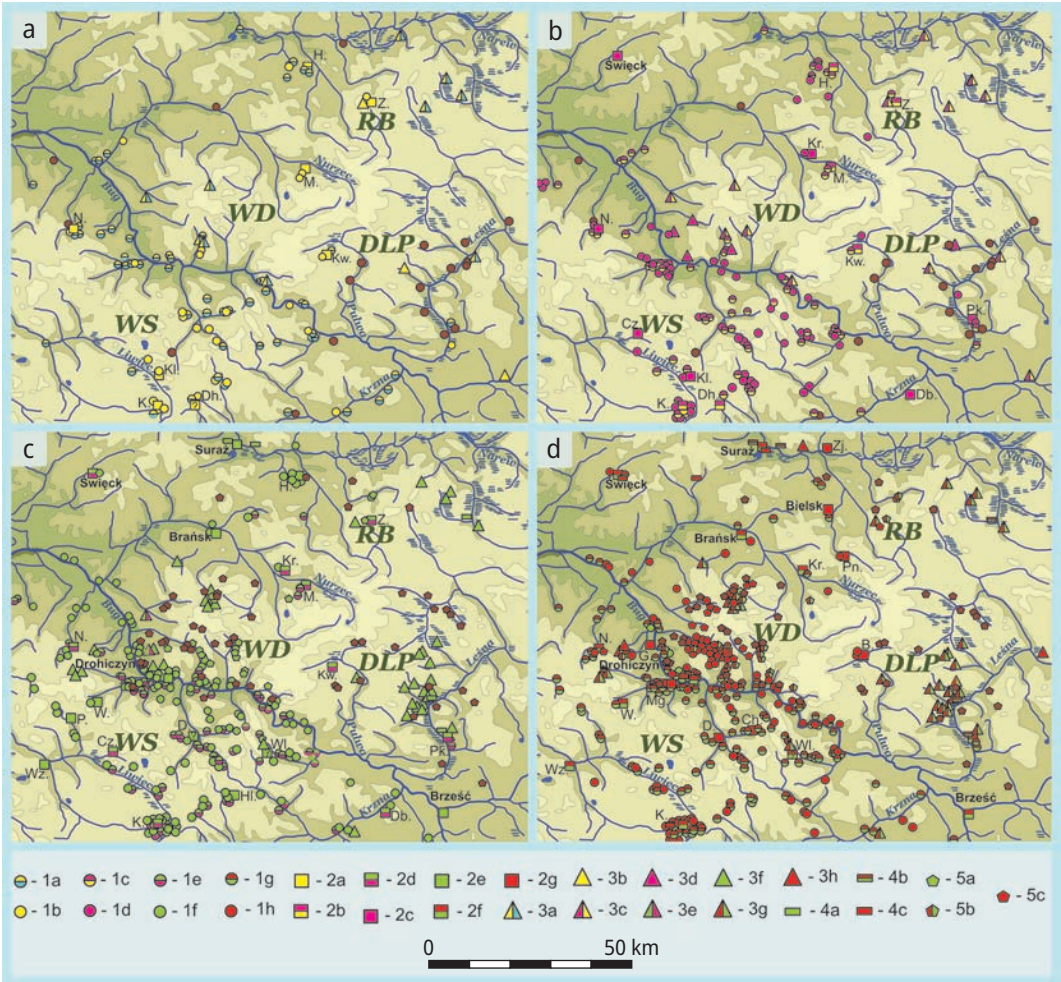
W tym kontekście osadnictwo Wysoczyzny Drohiczyńskiej w starszych fazach wczesnego średniowiecza wyglądało więc inaczej. Obszarem trwale zasiedlonym była wówczas tylko dolina Bugu, gdzie pojedyncze osady (znane głównie dzięki badaniom powierzchniowym) i cmentarzyska kurhanowe (Dzik 2015a, s. 48, 76–78, 82–86, 97–98, 110–111, 116, 122, 137–138, 146–147) odnotowano na północnym brzegu rzeki oraz wzdłuż jej niewielkich dopływów. Dla X w. obserwuje się tam kilka rozwiniętych mikroregionów, które, składając się z sąsiadujących ze sobą punktów osadniczych, nawiązują swym kształtem do sytuacji rozpoznanej po południowej stronie Bugu (por. ryc. 5b). Pozostała część tego obszaru pozostawała w zasadzie niezasiedlona¹⁵. Przy zestawieniu map tamtejszego osadnictwa z IX i z X w. (por. ryc. 5a, b) nie obserwuje się zasadniczych zmian, co świadczyć może o jego stagnacji. Zważywszy na zanik osad z VII–IX w. w rejonie późniejszego grodu drohiczyńskiego (Musianowicz 1966; 1978; Skrzyńska 2001), można tam dopatrywać się nawet śladów czasowych, lokalnie występujących regresów w dynamice zasiedlenia, polegających na zaniku starszych punktów osadniczych przy jednoczesnym braku śladów świadczących o lokalnym powstawaniu nowych siedlisk, takich, które mogłyby być interpretowane jako świadczące o ponowieniu procesów osadniczych w innym miejscu.

W międzyrzeczu Bugu oraz dolnego i środkowego Nurca nie odnotowano jak dotąd żadnego grodziska, które mogłyby być datowane na okres przed XI w., chociaż być może wnioski te nie są ostateczne (por. Skrzyńska 2021, s. 30). Potem również nie ma ich zbyt wiele. Oprócz Drohiczyzna i Brańska, „spinających” omawiany region od południa i północy, w stuleciu tym być może zbudowano tylko dwa założenia obronne – w Rogawce¹⁶ i w Bużyskach, pow. siemiatycki¹⁷. Najwyraźniej więc pod względem militarno-administracyjnym terytorium to zostało zorganizowane odmiennie, niż to można obserwować w sąsiednich regionach (Skrzyńska 2021, ryc. 2.1: A i B).

¹⁵ Wyjątek stanowi tu jedno cmentarzysko usytuowane w północnej części omawianego obszaru, w górnym biegu rzeki Czarnej, które, będąc niepewnie datowanym na VIII–XI w. (Zoll-Adamikowa 1975, s. 70–72, nr 12; według Dzika 2015a, s. 70 – XI w.), mogłyby wskazywać na istnienie tam enklawy starszego osadnictwa. Jej rozkwit datowany jest jednak na młodsze fazy wczesnego średniowiecza (por. ryc. 5c, d).

¹⁶ Grodzisko to nie było jeszcze badane wykopaliskowo, ale pod względem wielkości i układu umocnień jest ono podobne do obiektu obronnego we Włódkach, pow. sokołowski, datowanego na XI–XII w. (Górska i in. 1976, s. 157). Do weryfikacji wykopaliskowej pozostaje też chronologia fortyfikacji w Grodzisku, pow. siemiatycki, które obecnie uznawane jest za przypuszczalnie wczesno-średniowieczne (por. Skrzyńska 2021, ryc. 2.1: C).

¹⁷ Bardzo małe grodzisko, najpewniej strażnica przeprawy, hipotetycznie datowane na 1 poł. XIII w. (Dąbrowski 1955).

Ryc. 5. Wczesnośredniowieczne osadnictwo dorzecza środkowego Bugu

a – IX w.; b – X w.; c – XI w.; d – XII w.; WD – Wysoczyzna Drohiczyńska; WS – Wysoczyzna Siedlecka; RB – Równina Bieska; DLP – dorzecze Leśnej i Pulwy; B. – Bobrówka, pow. hajnowski; Ch. – Chłopków, pow. łosicki; Cz. – Czolomyje, pow. siedlecki; D – Dzięcioły, pow. łosicki; Db. – Dobryń Duży, pow. bialski; Dh. – Dołhołęka, pow. bialski; G – Gródek, pow. sokołowski; H. – Haćki, pow. bielski; Hl. – Huszlew, pow. łosicki; K. – Krzesk, pow. siedlecki; Kl. – Klimy, pow. łosicki; Kr. – Krasna Wieś, pow. bielski; M. – Mołoczki, pow. bielski; Mg. – Mogielnica, pow. siedlecki; N. – Niewiadoma, pow. sokołowski; P. – Podnieśno, pow. siedlecki; Pk. – Pokry, rej. brzeski; Pn. – Paszkowszczyzna, pow. bielski; W. – Włodki, pow. sokołowski; Wl. – Walim, pow. łosicki; Wz. – Wyłazy, pow. siedlecki; Z. – Zbucz, pow. hajnowski; Zj. – Zajączki, pow. białostocki; 1 – osady (1a – kontynuacja zasiedlenia od VIII w.; 1b – założone w IX w.; 1c – kontynuacja zasiedlenia od IX w.; 1d – założone w X w.; 1e – kontynuacja zasiedlenia od X w.; 1f – założone w XI w.; 1g – kontynuacja zasiedlenia od XI w.; 1h – założone w XII w.); 2 – grody (2a – zbudowane w IX w.; 2b – kontynuacja użytkowania od IX w.; 2c – zbudowane w X w.; 2d – kontynuacja użytkowania od X w.; 2e – zbudowane w XI w.; 2f – kontynuacja użytkowania od XI w.; 2g – zbudowane w XII w.); 3 – cmentarzyska kurhanowe (3a – kontynuacja użytkowania od VIII w.; 3b – założone w IX w.; 3c – kontynuacja użytkowania od IX w.; 3d – założone w X w.; 3e – kontynuacja użytkowania od X w.; 3f – założone w XI w.; 3g – kontynuacja użytkowania od XI w.; 3h – założone w XII w.); 4 – brytualne i szkieletowe cmentarzyska płaskie i w typie tzw. mieszanym (4a – założone w XI w.; 4b – kontynuacja użytkowania od XI w.; 4c – założone w XII w.); 5 – brytualne i szkieletowe

Zaobserwowane różnice pozwalają wnioskować, że obszar ten pod względem rozwoju kulturowego u schyłku X w. był znacznie zapóźniony w porównaniu z terenami sąsiadującymi z nim od wschodu i południa, a jego zasiedlenie można określać jako pozostające wówczas na etapie wstępnym, tj. infiltracji osadniczej o nasileniu podobnym do tego, jakie na Wysoczyźnie Siedleckiej odnotowała dla VI–VII stulecia (Skrzyńska-Jankowska 2014, s. 250, ryc. 25). Gwałtowny rozkwit osadnictwa nastąpił tam w młodszych fazach, tj. w XI i XII w., a więc dopiero w okresie wczesnopanństwowym (ryc. 5c, d). Jego początek sygnalizuje wzniesienie grodu w Drohiczynie, stanowiącego w następnych stuleciach regionalny ośrodek władzy (Skrzyńska-Jankowska 2004; Dzik, Jusupović 2019, s. 86–91). Było to prawdopodobnie związane z równoczesnym organizowaniem terytorialnym Ziemi Drohickej jako odrębnej jednostki administracyjnej, która do końca XII w. wraz z sąsiednim terytorium brzeskim należała do księstwa wołyńskiego (Jusupović 2007). Na północnym brzegu Bugu ośrodek ten współtworzył kompleks osad otwartych (Musianowicz 1969), co najmniej dwie lub trzy nekropole z płaskimi grobami szkieletowymi (Pawlata 1991; Andrzejewski, Sikora 2011) oraz kurhany – usytuowane co prawda poza głównym zespołem osadniczym Drohiczyna, ale w strefie jego bezpośredniego zaplecza; ciągle jeszcze reprezentujące ciałopalny ryt pogrzebowy (K. Bieńkowska 1980, s. 155; taż 1983, s. 188; taż 1991a; 1991b; 1998; 2003; Chilton 1981a; 1981b).

W 2 poł. XI w. w regionie tym pojawiły się cmentarze z grobami w obstawach kamiennych. Analiza ich rozmieszczenia wskazuje, że zakładano je po obu stronach Bugu w strefach już wcześniej zasiedlonych, a na północ od Drohiczyna przede

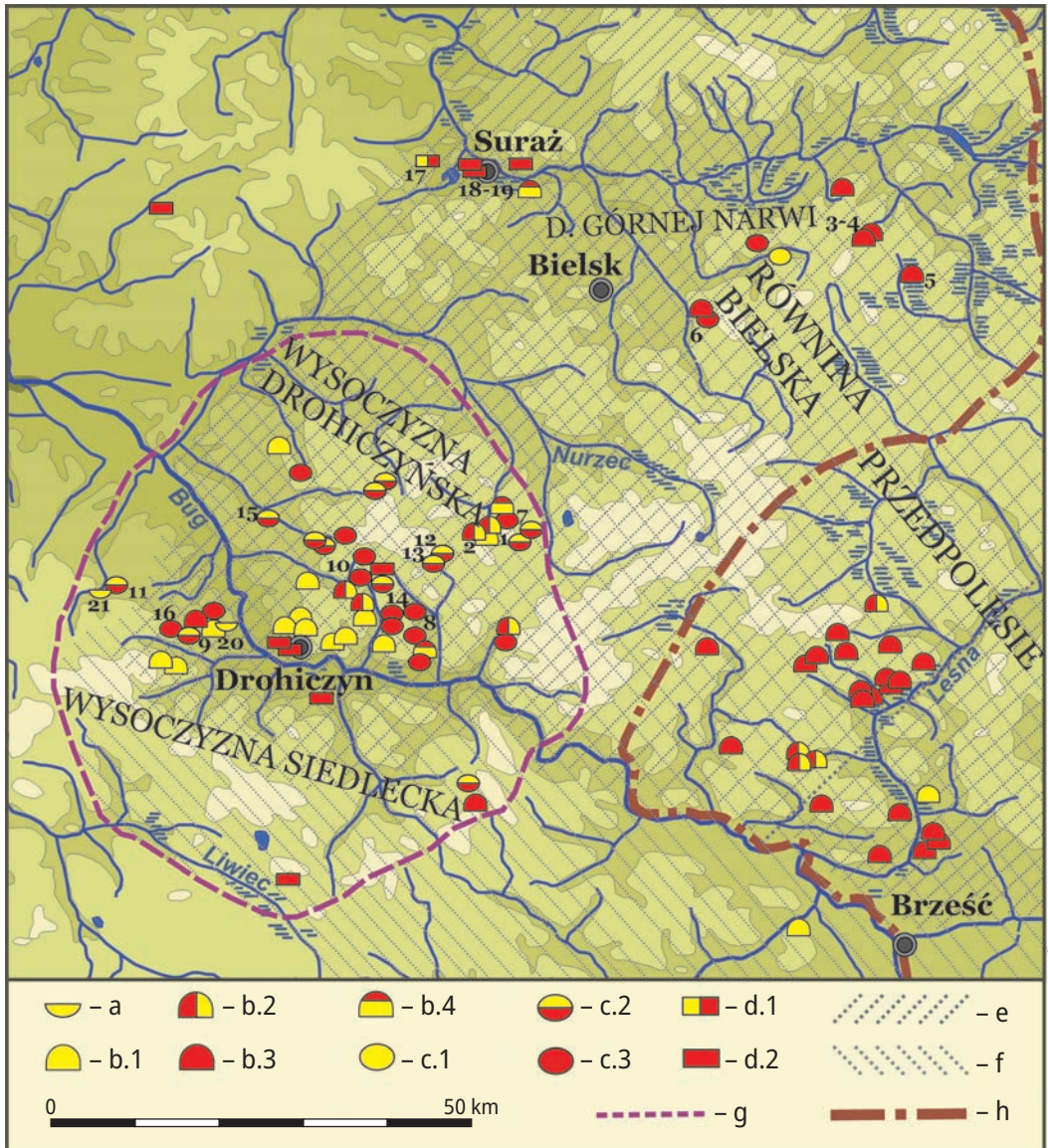
cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych (5a – założone w XI w.; 5b – kontynuacja użytkowania w XI w.; 5c – założone w XII w.). Na ryc. a i b kolorem brązowym oznaczono stanowiska datowane ogólnie na starsze fazy wczesnego średniowiecza, a na ryc. c i d niebadane cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych.

Opracowała K. Skrzyńska

Fig. 5. Early medieval settlement in the Middle Bug basin

a – 9th c.; b – 10th c.; c – 11th c.; d – 12th c.; WD – Drohiczyn Upland; WS – Siedlce Upland; RB – Bielsk Plain; DLP – Leśna and Pulwa basin; B. – Bobrowka, Hajnówka district; Ch. – Chłopków, Łosice district; Cz. – Czołomyje, Siedlce district; D – Dziecioły, Łosice district; Db. – Dobryń Duży, Biała Podlaska district; Dh. – Dołhołęka, Biała Podlaska district; G – Gródek, Sokołów Podlaski district; H. – Hački, Bielsk Podlaski district; Hl. – Huszlew, Łosice district; K. – Krzesk, Siedlce district; Kl. – Klimy, Łosice district; Kr. – Krasna Wieś, Bielsk Podlaski district; M. – Mołoczki, Bielsk Podlaski district; Mg. – Mogielnica, Siedlce district; N. – Niewiadoma, Sokołów Podlaski district; P. – Podnieśno, Siedlce district; Pk. – Pokry, Brześć district; Pn. – Paszkowszczyzna, Bielsk Podlaski district; W. – Włodki, Sokołów Podlaski district; Wl. – Walim, Łosice district; Wz. – Wyłazy, Siedlce district; Z. – Zbucz, Hajnówka district; Zj. – Zajączki, Białystok district; 1 – settlements (1a – occupied from the 8th c.; 1b – founded in the 9th c.; 1c – occupied from the 9th c.; 1d – founded in the 10th c.; 1e – occupied from the 10th c.; 1f – founded in the 11th c.; 1g – occupied from the 11th c.; 1h – founded in the 12th c.); 2 – fortified settlements (2a – built in the 9th c.; 2b – in use from the 9th c.; 2c – built in the 10th c.; 2d – in use from the 10th c.; 2e – built in the 11th c.; 2f – in use from the 11th c.; 2g – built in the 12th c.); 3 – barrow cemeteries (3a – in use from the 8th c.; 3b – founded in the 9th c.; 3c – in use from the 9th c.; 3d – founded in the 10th c.; 3e – in use from the 10th c.; 3f – founded in the 11th c.; 3g – in use from the 11th c.; 3h – founded in the 12th c.); 4 – biritual and inhumation flat cemeteries and of the mixed type (4a – founded in the 11th c.; 4b – in use from the 11th c.; 4c – founded in the 12th c.); 5 – biritual and inhumation cemetery of graves with stone casing (5a – founded in the 11th c.; 5b – in use from the 11th c.; 5c – founded in the 12th c.). Sites dated generally to the older phases of the early Middle Ages are marked in brown in figures a and b; unexplored cemeteries of graves with stone casing are marked in figures c and d.

Processing K. Skrzyńska

Ryc. 6. Lokalizacja cmentarzysk z XI–XIII w. w dorzeczu środkowego Bugu i w południowej części zlewiska górnej Narwi

Główne typy grobów: a – ciałopalne, jamowe; b – kurhany (b.1 – z pochówkami ciałopalnymi; b.2 – z pochówkami ciałopalnymi i szkieletowymi w osobnych mogiłach; b.3 – z pochówkami szkieletowymi; b.4 – ciałopalne w wtórnych pochówkami szkieletowymi); c – cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych (c.1 – ciałopalne [?]; c.2 – birytualne; c.3 – szkieletowe); d – cmentarzyska płaskie (d.1 – birytualne; d.2 – szkieletowe); e – zasięg występowania kurhanów z konstrukcjami kamiennymi; f – zasięg występowania kurhanów bez konstrukcji kamiennych; g – zasięg występowania ceramiki „typu drohiczyńskiego”; h – współczesna granica polsko-białoruska; 1–21 – stanowiska wytypowane do analiz aDNA.

Wg Buko i in. 2020, ryc. 1 (a–d); Skrzyńskiej-Jankowskiej 2014 (e, f); Wójcik 2013, ryc. 50–51 i 86 (g); Buko i in. 2020, tabela 1 (stanowiska oznaczone numerami 1–21); opracowała K. Skrzyńska

wszystkim tam, gdzie nie odnotowano starszego osadnictwa (ryc. 6; por. ryc. 5c, d). Znamienne jest, że takich nekropoli nie stwierdzono w sąsiedztwie grodu i osad w Drohiczynie. Obydwie powyższe obserwacje są zbliżone do ustaleń, jakie poczynił Tomasz Kordala (2005a, s. 236), analizując rozmieszczenie tych cmentarzyisk w rejonie Płocka. Jednocześnie na obszarze tym stwierdzono ślady wielu osad otwartych, zarejestrowane głównie podczas badań AZP.

Ten dynamiczny rozwój, którego rezultatem było trwałe zagospodarowanie międzyrzecza Bugu i Nurca, mógł wiązać się z kolonizacją lub inną formą ukierunkowanego napływu ludności. Groby w obstawach kamiennych w krótkim czasie stały się tam bowiem najczęściej spotykaną formą grzebania zmarłych. Zważywszy na wyjątkowo synchroniczne ramy chronologiczne, w których sytuowane są inicjalne fazy wszystkich tych nekropoli, można zakładać, że zagospodarowanie obszaru na północ od Drohiczyna miało charakter krótkotrwałego epizodu lub zorganizowanej akcji, biorąc pod uwagę liczebność stanowisk – o wyjątkowo intensywnym przebiegu. Oprócz zasiedlenia obszarów do tamtego czasu stanowiących być może pustki osadnicze, wzrosła znacząco liczba osad także po południowej stronie Bugu (Wysoczyzna Siedlecka), gdzie nowa ludność mogła „wtopić się” w strefy osadniczo ukształtowane w starszych fazach wczesnego średniowiecza. Analogiczna sytuacja zaistniała najpewniej na Równinie Bielskiej, a prawdopodobnie również na Wysoczyźnie Kolneńskiej (Dzik 2021).

Weryfikacja tych tez leży już niestety poza sferą możliwości poznawczych samej archeologii, a największy potencjał w tym zakresie mają badania paleogenetyczne. W przeciwieństwie do analiz zawartości izotopu strontu, gdzie miarodajne wyniki w tej kwestii mogłoby przynieść zbadanie wyłącznie najstarszej generacji pochowanych, ślady odmienności w aDNA mają charakter trwałe i, niezależnie od doraźnych warunków funkcjonowania społeczności, dziedziczone są z pokolenia na pokolenie.

2.2. WYNIKI BADAŃ PALEOGENETYCZNYCH

Dysponujemy już wstępnymi danymi dotyczącymi struktury genetycznej wczesnośredniowiecznych populacji mazowiecko-ruskiego pogranicza (Molak i in. 2019; Buko i in. 2020). Badania przeprowadził zespół prof. dr. hab. Wiesława Bogdano-

Fig. 6. Location of cemeteries from the 11th–13th centuries in the basin of the middle Bug and in the southern part of the upper Narew catchment area

Main types of graves: a – cremation, pit burials; b – barrow (b.1 – with cremation burials; b.2 – with cremation and inhumation burials in separate graves; b.3 – with inhumation burials; b.4 – cremation burials with secondary inhumation burials); c – cemeteries of graves with stone casing (c.1 – cremation [?]; c.2 – biritual; c.3 – inhumation); d – flat cemetery (d.1 – biritual; d.2 – inhumation); e – range of barrows with stone structures; f – range of barrows without stone structures; g – range of “Drohiczyn-type” pottery; h – the modern Polish-Belarus border; 1–21 – sites selected for ancient DNA analyses.

After Buko *et al.* 2020, Fig. 1 (a–d); Skrzyńska-Jankowska 2014 (e, f); Wójcik 2013, Figs 50–51 and 86 (g); Buko *et al.* 2020, table 1 (sites marked with the numbers 1–21); processing K. Skrzyńska

wicza z Muzeum i Instytutu Zoologii PAN¹⁸. Zakwalifikowano do nich materiał antropologiczny z 21 stanowisk¹⁹, w tym trzech z płaskimi grobami szkieletowymi, sześciu kurhanów, 11 cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych i dwóch grobów o nietypowej konstrukcji. Ogółem pobrano 103 próbki (Skrzyńska, Krasnodębski 2019, tabela 14.7; Buko i in. 2020, tabela 1), a pozytywne wyniki uzyskano w przypadku 62, z czego 60 – z grobów szkieletowych (Molak i in. 2019, tabela 14.4). Jeśli chodzi o Wysoczyzny Drohiczyńską i Siedlecką, wszystkie one pochodziły z cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych, na Wysoczyźnie Bielskiej – z grobów z obstawami i z kurhanów, a w Dolinie Górnej Narwi – z płaskich cmentarzysk szkieletowych (por. ryc. 6). Wyniki analiz porównywano w kilku aspektach, m.in. w odniesieniu do lokalizacji nekropoli w ramach wydzielonych regionów fizjograficznych oraz według kryterium kulturowego, grupując je pod względem różnic w konstrukcji grobów (ryc. 7a) i jednocześnie odnosząc do współczesnych populacji europejskich (ryc. 7b).

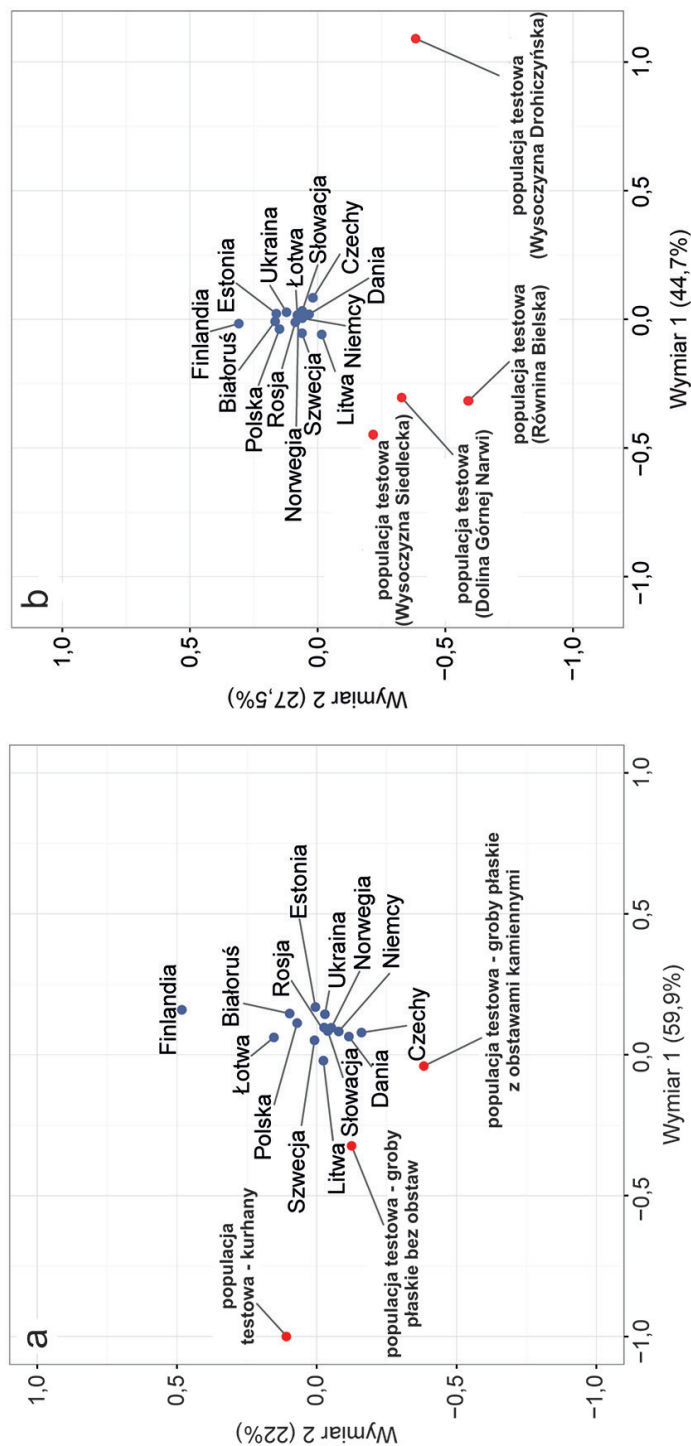
Kluczowym wnioskiem w przypadku populacji zasiedlającej Wysoczyznę Drohiczyńską w młodszych fazach wczesnego średniowiecza było następujące stwierdzenie (Molak i in. 2019, s. 238–239; Buko i in. 2020, s. 595): „analiza korespondencji (ryc. 14.3C) wskazała na relatywnie bliskie podobieństwo wczesnośredniowiecznych populacji pochodzących z terenów na południe od Bugu [...] i Doliny Górnej Narwi w odniesieniu do populacji współczesnych. Większe różnice stwierdzono w przypadku wczesnośredniowiecznej populacji z Równiny Bielskiej, a zupełnie odmienną okazała się wczesnośredniowieczna populacja na Wysoczyźnie Drohiczyńskiej”.

Cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych z Wysoczyzny Drohiczyńskiej charakteryzuje również największa dywersyfikacja haplogrup zidentyfikowanych w mitochondrialnym DNA tamtejszych pochówków (por. część poświęcona wynikom badań paleogenetycznych w: Buko i in. 2020, s. 593–598). Różnica ta jest dobrze widoczna zarówno w odniesieniu do kryterium geograficznego (ryc. 8a – Wysoczyzna Drohiczyńska vs. Wysoczyzna Siedlecka, Równina Bielska i Dolina Górnej Narwi), jak też typologicznego (ryc. 8b – pochówki z grobów z obstawami vs. kurhanowe i z grobów płaskich). W opcji „geograficznej”, w przeciwieństwie do pozostałych regionów, makrohaplogrupa HV w populacji Wyżyny Drohiczyńskiej nie dominowała. Jej udział wynosił tam około 6,7%, podczas gdy w pozostałych trzech regionach przekraczał 50%²⁰. Jest to jeden z wątków przyszłych badań, gdyż wskazana HV jest charakterystyczna dla wschodniej i południowej Europy, zachodniej Azji oraz dla północnej Afryki (Witas i in. 2020, s. 131–132 – tam literatura). Wynik ten rzuca interesujące światło na kwestię związku populacji z wysokim udziałem HV z autochtonicznym substratem osadniczym, którego pochodzenie

¹⁸ Dziękuję dr Martynie Molak, która wykonała wymienione analizy, za specjalistyczną konsultację tego podrozdziału.

¹⁹ W tym ze stanowiska 1 w Szczytach-Dzięciołowie, pow. bielski, gdzie badaniom poddano próby kości pochodzących z kurhanu i płaskiego grobu w obstawie kamiennej.

²⁰ Dolina Górnej Narwi (cmentarzyska płaskie) – około 52,2%; Równina Bielska (razem: cmentarzyska w obstawach i kurhany) – około 71,4%; Wysoczyzna Siedlecka (cmentarzyska z grobami w obstawach) – około 64,3%.

Ryc. 7. Analiza korespondencji na podstawie frekwencji haplogrup wyższego rzędu między zespołami badanych pochówków wczesnosredniowiecznych („populacja testowa”) a wybranymi współczesnymi populacjami europejskimi

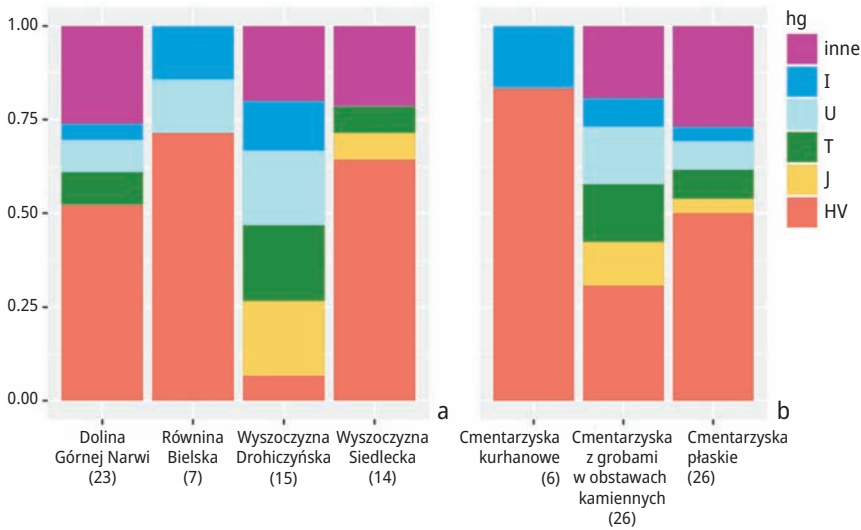
a – podział wg typu pochówku; b – podział wg regionów fizyograficznych.

Wg Molak i in. 2019, s. 237, ryc. 14.3B i 14.3C; opracowała M. Molak

Fig. 7. Correspondence analysis based on the frequency of higher-order haplogroups between the studied assemblages of early medieval burials (“test population”) and selected modern European populations

a – division by burial type; b – division by physiographic regions.

After Molak et al. 2019, p. 237, Fig. 14.3B and 14.3C; processing M. Molak

Ryc. 8. Zróżnicowanie frekwencji haplogrup w badanych wczesnośredniowiecznych populacjach dorzecza środkowego Bugu i górnej Narwi
a – regiony fizjograficzne; b – typologia konstrukcji grobów; hg – zidentyfikowane haplogrupy.
Wg Buko i in. 2020, ryc. 9; opracowała M. Molak

Fig. 8. Variation in the frequency of haplogroups in the studied early medieval populations of the middle Bug and upper Narew basins
a – physiographic regions; b – grave structure typology; hg – identified haplogroups.
After Buko *et al.* 2020, Fig. 9; processing M. Molak

kulturowo zidentyfikowane jest z Polesiem, Wołyniem i wschodnią Małopolską, tj. obszarami uznawanymi za macierzyste dla Słowian (Baran 1998; Parczewski 1988; 2004; Vergej 1997; Vâргеj 2004; Terpilovskij 2004). Współcześnie najwyższy udział tej haplogrupy notowany jest na Ukrainie, Białorusi i Słowacji, gdzie jest on znacząco wyższy niż w Polsce (Juras 2012, tabela 27). Spostrzeżenie to ma szczególne znaczenie dla rekonstrukcji osadnictwa Wysoczyzny Siedleckiej oraz Równiny Bielskiej²¹ (ta druga rozumiana jest jako chronologicznie i przestrzennie związana z makroregionem osadniczym nad Leśną i Pulwą – por. prezentowaną

²¹ Osobny wątek badawczy zarysowuje się w tym przypadku na jeszcze innym polu, gdyż dane z Wysoczyzny Siedleckiej to wyniki analiz prób pobranych wyłącznie z grobów w obstawach kamiennych (!), a z Równiny Bielskiej – pochówków tego samego typu oraz kurhanowych. Niewykluczone więc, że opisywany wzorzec funeralny, polegający na konstruowaniu obstaw, był dodatkowo wykorzystywany jako nowa idea, niezależnie od populacji jego nosicieli. Dobór prób determinowany celami projektu, innymi od prezentowanego tutaj zagadnienia, nie był chyba odpowiedni do jego pogłębionej analizy. Wydaje się bowiem, że do takich badań powinny być wytypowane pochówki najstarsze – teoretycznie reprezentujące generację założycielską. Należy brać pod uwagę m.in. możliwość, że młodsze groby to pochówki ludności miejscowej, która, współtworząc lokalną społeczność, kulturowo zintegrowała się z przybyszami.

wyżej rekonstrukcję tła osadniczego oraz ryc. 3 i 5). Widać także pewne podobieństwo tych wyników do oznaczeń uzyskanych dla płaskich cmentarzysk w Daniłowie Małym i Surażu, reprezentujących region doliny Górnej Narwi, chociaż obydwie te nekropole także różniły się między sobą na poziomie bezpośredniego wzajemnego porównania (Olczak i in. 2019, s. 89–90). Odkrycia na grodzisku w Haćkach (Kobyliński, Szymański 2015, s. 114–136) świadczą zaś o tym, że rzeka ta stanowić mogła oś rozwoju osadnictwa zarówno w pradziejach, jak i na początku wczesnego średniowiecza. Wysoki udział HV charakteryzujący tamtejsze testowane populacje wspiera ustalenia poczynione na podstawie źródeł archeologicznych, analizowanych w celu rekonstrukcji procesu zasiedlenia wschodniej części międzyrzecza Bugu i górnej Narwi, a także Bugu oraz Liwca i Krzny (Skrzyńska-Jankowska 2014, s. 237–299, 301–542, 608–616; Skrzyńska 2021, s. 57–73). Okazuje się bowiem, że regiony te, jako „stare” strefy osadnictwa słowiańskiego, krystalizujące się co najmniej od VI w., charakteryzuje być może także wysoki poziom homogenności biologicznej. Tymczasem bardzo niska frekwencja tej haplogrupy na cmentarzyskach z grobami w obstawach kamiennych z Wysoczyzny Drohiczyńskiej może świadczyć o niewielkim udziale rdzennej ludności w użytkujących je społecznościach.

Nekropole z obstawami kamiennymi wyraźnie wyróżniają się także w kontekście analizy respektującej drugą z rozpatrywanych zmiennych, tj. podział typologiczny cmentarzysk. Wykazała ona, że zmarłych tam pochowanych charakteryzuje największe zróżnicowanie frekwencji poszczególnych haplogrup mitochondrialnego DNA, czytelnie innego od stwierdzonego w przypadku ludności z cmentarzysk płaskich i kurhanów (ryc. 8). Różnica ta jest szczególnie dobrze widoczna przy zestawieniu z pochówkami kurhanowymi, w przypadku których wykryto tylko dominującą haplogrupę HV (około 83,3%) wraz z uzupełniającą ją staroeuropejską I (około 16,7%). Obecnie są one najlepiej reprezentowane na Słowacji i w Czechach oraz na Białorusi i w europejskiej części Rosji (Juras 2012, tabela 27). Ten wyraźny brak zróżnicowania genetycznego może wskazywać, że społeczności kultuwujące kurhanową formę obrzędowości pogrzebowej długo funkcjonowały w biologicznej izolacji.

W odniesieniu do zjawisk kulturowych przejawia się ona głównie w archaizujących cechach obrzędowości pogrzebowej (Kalaga 2006, s. 186–188; taż 2019, s. 264–267) oraz periodyzacji rozwoju regionalnej wytwórczości garncarskiej, zbieżnej z rekonstruowaną dla międzyrzecza Dniepru i górnego Bugu (Miśkiewicz 1981; Parczewski 1988; Ioü 1992; Iov 1992; Kobylińska 2003; Milán 2004; Várgej 2004; Vergej 2005). W obydwu tych aspektach jest on wskazywany jako obszar macierzysty różnych wzorców kulturowych oraz wyjściowy dla rozprzestrzeniania się osadnictwa, sukcesywnie postępującego z południa i południowego wschodu już w starszych fazach wczesnego średniowiecza. Tezę tę wspiera także analiza form obiektów mieszkalnych i konstrukcji umocnień najstarszych grodów zbadanych na Podlasiu (Skrzyńska-Jankowska 2014, s. 259–299, 340–345, 473–484, 501–519; Skrzyńska 2021, s. 167–184). Ten „hermetyczny” pod względem kulturowym obraz społeczności, którą po około 600 latach obecności na terenie dorzecza środkowego Bugu i górnej Narwi (od VI–VII w. [pierwsza fala osadnicza] do 2 poł. XI w. [potencjalny napływ nowych osadników kultuwujących tradycje pogrzebowe odmienne

od rodzimych]) uznać należy za autochtoniczną dla regionu, znajduje odzwierciedlenie także w wynikach analizy korespondencji jej struktury genetycznej ze współczesnymi populacjami europejskimi (por. ryc. 7a). Na ich tle wyraźnie rysuje się odrębność tej grupy, co według specjalistów, w odróżnieniu od pozostałych analizowanych populacji, może wskazywać na ograniczenie lub brak ciągłości genetycznej pomiędzy wczesnym średniowieczem a fazą nowożytną (Molak i in. 2019, s. 236–239). Jednoznacznie nasuwa się tutaj kontrast z sąsiednim Polesiem, nie tylko jako homogennym kulturowo obszarem związanym z etnogenezą Słowian (Kuharenko 1968), ale także takim, na którym w świetle analiz antropologicznych i etnograficznych do początku XX w. zachowały się relikty średniowiecznej kultury (Rolecki 2006; Obrębski 2007, s. 140–191, 199–216, 223–234, 253–258, 264–270). Przetrwały one najpewniej w związku ze znaczącym odizolowaniem tej ludności, uwarunkowanym zarówno przez specyfikę naturalnego środowiska, jak też czynniki kulturowe związane z usytuowaniem tego regionu począwszy od wczesnego średniowiecza w strefie marginalnej rozwoju cywilizacyjnego.

Większe zróżnicowanie wewnątrzpopulacyjne zdaje się charakteryzować społeczności użytkujące płaskie cmentarze szkieletowe – pośrednio (Daniłowo Małe) lub bezpośrednio (Suraż) związane z najważniejszymi grodami. Udział haplogrupy HV w odniesieniu do innych wyodrębnionych w tych populacjach wynosi 50% (ryc. 8b), a I tylko około 3,9%. Wyraźnie też widać, że obok innych oznaczonych grup, takich jak wspomniana wyżej haplogrupa I oraz U, T i J, duży udział mają tam haplogrupy tzw. pozostałe, stwierdzone w jednostkowych przypadkach. Ich udział oscyluje na poziomie około 26,9%. Znaczne zróżnicowanie aDNA ludności potwierdza w przypadku tych cmentarzysk obserwacje dotyczące kulturowych i gospodarczych uwarunkowań powstawania i funkcjonowania zespołów osadniczych o wyższej randze, np. tezę o usytuowaniu ich w węzłowych punktach szlaków komunikacyjnych. W przypadku wskazanych tutaj Daniłowa i Suraża jest to przecięcie wodnego szlaku narwiańskiego z lądowym traktem wiodącym z Drohiczyzna na Jaćwież i w kierunku Grodna (Skrzyńska 2019a, s. 288; Olczak, Krasnodębski 2020, s. 470–473). Można się domyślać, że zróżnicowanie genetyczne tamtejszej społeczności jest efektem tej sytuacji, spowodowanej najprawdopodobniej przez stałą lub czasową obecność osób obcego pochodzenia. Zostało to bezpośrednio potwierdzone dla Suraża, gdzie pochowano osobnika o haplogrupie M, świadczącej o jego korzeniach rodowych we wschodniej, środkowej lub południowo-wschodniej Azji (Molak i in. 2019, s. 239; Buko i in. 2020, s. 596).

Trudno wyjaśnić, dlaczego populacją najbardziej zróżnicowaną pod względem genetycznym jest ta pochowana na cmentarzyskach z grobami w obstawach kamiennych. Ich usytuowanie na głębokim zapleczu grodu w Drohiczyźnie oraz niewątpliwy związek z osadnictwem otwartym o charakterze wiejskim, możliwość bieżącej, intensywnej wymiany genów czyni mało prawdopodobną. Udział HV i I, uznanych na podstawie wyników badań szkieletów pochodzących z kurhanów za określające populacje autochtoniczne, wynosi tam łącznie około 38,5% (HV – około 30,8%; I – około 7,7%). Pozostałe około 61,5% tworzą haplogrupy U, T, J i „inne” – pod względem częstości występowania mające względem siebie mniej więcej równo-

rzędną pozycję. Obserwacje te wskazują więc, że społeczność użytkująca te cmentarze była pod względem biologicznym dużo bardziej zróżnicowana od tej budującej kurhany, chociaż funkcjonowała w tym samym kontekście, współtworząc z nią bazową („wiejską”) tkankę osadniczą regionu²². Pod względem struktury genetycznej populacje użytkowników cmentarzy z grobami w obstawach zdają się być zbliżone do tych użytkujących cmentarze płaskie. Różniły się jednak od nich znacznie w zakresie wielkości udziału poszczególnych składników. Wstępnie można więc stwierdzić, że analizy aDNA wskazują na brak wyraźnych powiązań genetycznych pomiędzy społecznościami „kurhanowymi” i „obstawowymi”. Zakładając, że pierwsi to autochtoni, można postawić hipotezę, że drudzy w całości lub w przeważającej części to osadnicy spoza regionu albo ich potomkowie. W pewnym stopniu, pod względem zróżnicowania aDNA byli oni podobni do populacji pochowanych przy głównych grodach, które zapewne w dużej części także współtworzyli obcy przybysze.

Autorzy badań (por. omówienie wyników badań aDNA w: Buko i in. 2020) zastrzegają jednak, że spostrzeżenia te mają charakter wstępny, gdyż w odniesieniu do liczby znanych regionalnych cmentarzysk seria 62 szkieletów ze zidentyfikowanym DNA jest niewspółmiernie mała. Wiarygodność otrzymanych wyników będzie więc weryfikowana w toku dalszych prac, prowadzonych w ramach nowego projektu PMMA (por. przypis 2).

2.3. ANALIZY ANTROPOLOGICZNE

Innych argumentów wspierających tezę o zasiedleniu Wysoczyzny Drohiczyńskiej przez ludność pochodzącą spoza regionu dostarczyły wyniki badań antropologicznych. Ich przedmiotem była m.in. analiza porównawcza szkieletów z dwóch cmentarzysk. Pierwsze z nich to płaska nekropola w Surażu nad Narwią (por. K. Bieńkowska 2005; Olczak i in. 2019, s. 83–90), pod względem cech obrządku pogrzebowego mająca prawdopodobnie charakter przyrodowy (Skrzyńska 2019a, s. 289–292). Druga to datowane na ten sam okres „wiejskie” cmentarzysko z grobami w obstawach kamiennych w Czarnej Wielkiej, pow. siemiatycki (Karwowska red. 2013; 2014), usytuowane na północnym skraju Wysoczyzny Drohiczyńskiej, w odległości 43 km na południowy zachód od Suraża. Dla przeprowadzonych analiz istotne znaczenie ma fakt, że obydwie te nekropole przynajmniej od 2 poł. XII w. funkcjonowały synchronicznie²³.

²² Znajduje to potwierdzenie w wynikach analiz zawartości izotopów strontu w szkieletach z cmentarzyska w Narojkach, pow. siemiatycki (D. Błaszczuk – prezentacja wstępnych wyników badań na konferencji „Przeszłość ma przyszłość” w Instytucie Archeologii UW w marcu 2022 r.). Wskazują one, że większość zbadanych osób urodziła się i dorastała w najbliższej okolicy. Dotyczy to młodszych pokoleń, ponieważ centralna część cmentarzyska, gdzie przypuszczalnie znajdować się mogą groby najstarsze, nie została rozpoznana wykopaliskowo. Analizy opracowywane są w ramach realizacji projektu PMMA.

²³ Cmentarzysko płaskie w Surażu datowane jest od 2 poł. XII do końca XIII w. z dopuszczeniem możliwości sytuowania początków nekropoli w 1 poł. XII w., a schyłku jej użytkowania w XIV – 1 poł.

Judyta Gładkowska-Rzeczycka, analizując biostrukturę ludności pochowanej w Surażu, wykonała wszechstronne porównania tej populacji z innymi, mniej lub bardziej jej współczesnymi z terenu Polski. W kontekście regionalnym możliwość dokonania takiej analizy stwarzało jedynie wskazane powyżej cmentarzysko w Czarnej Wielkiej, z którego pochodził wielkościami odpowiedni zbiór danych, opracowanych zresztą przez tę samą antropolog. Jednym z elementów tych badań było zestawienie dotyczące zróżnicowania wielkości czaszek. Efektem są następujące wnioski (wyróżnienie Autorki): „czaszki kobiet z Suraża są najbardziej podobne do wczesnośredniowiecznych czaszek z Kruszwicy z X–XII w., dalej – razem czaszki te przypominają czaszki żeńskie pochodzące z Ostrowa Lednickiego z XII w. Interesujące jest to, że czaszki z Suraża doś ć z n a c z n i e r ó ż n i ą s i ę od czaszek kobiet z nieodległej Surażowi Czarnej Wielkiej. [...] czaszki mężczyzn z Suraża są najbardziej podobne do czaszek mężczyzn z Ostrowa Lednickiego z XII w. Z kolei dane z tych dwóch stanowisk są najbardziej zbliżone do populacji wczesnośredniowiecznej z Kruszwicy z X–XII w. [...]. Dowodzi tego np. m n i e j s z e p o d o b i e ń s t w o serii z Suraża, podobnie jak w przypadku kobiet, do najbliższej jej w przestrzeni, a reprezentowanej przez czaszki pochodzące z cmentarzyska w Czarnej Wielkiej” (Gładkowska-Rzeczycka 2019, s. 180–181). Antropolog upatrywała hipotetycznej przyczyny tych różnic w uwarunkowaniach bytowych obydwu populacji, postulując „konieczność prześledzenia warunków środowiskowych, w jakich przedstawiciele danej ludności żyli, zwłaszcza w wypadku b r a k u p o w i ą z a ń np. między serią szkieletów z Suraża i z Czarnej Wielkiej” (Gładkowska-Rzeczycka 2019, s. 192). Wnioski te były jednak sformułowane przed pojawieniem się możliwości wykonania analiz aDNA.

2.4. JESZCZE RAZ ARCHEOLOGIA ORAZ DANE HISTORYCZNE I ONOMASTYCZNE

Na kulturową odrębność populacji zamieszkującej okolice Drohiczyzna w średniowieczu wskazuje też obecność naczyń ceramicznych, które ze względu na specyfikę formy oraz stylistykę opracowania powierzchni stanowią łatwo identyfikowalny typ określanymi mianem „ceramiki drohiczyńskiej” (Miśkiewiczowa 1996b). Agata Wójcik (2013), rozpatrując kwestie zasięgu występowania tych wyrobów w XI–XIII w., potwierdziła starsze ustalenia (Musianowicz 1962). W świetle dotychczasowych badań są one bowiem powszechnie spotykane wyłącznie na Wysoczyźnie Drohiczyńskiej oraz w północnej części Wysoczyzny Siedleckiej, a poza samym Drohiczyznem i osadami jego zaplecza znajdowane są głównie na cmentarzyskach z grobami w obstawach kamiennych (ryc. 6g). Naczynia tego typu nie są natomiast charakterystyczne dla Równiny Bielskiej, Doliny Górnej Narwi oraz dla południowej części Wysoczyzny Siedleckiej i Polesia Podlaskiego, gdzie ceramika z młodszych faz

XV w. (Olczak i in. 2019, s. 87–88). Nekropola z grobami w obstawach kamiennych w Czarnej Wielkiej istniała pomiędzy ostatnią ćwiercią lub tercją XI w. a XVI w. włącznie (Dzik 2014c, s. 226).

wczesnego średniowiecza pod względem form i stylistyki nawiązuje bezpośrednio do tradycyjnego kanonu regionalnego (Kalaga 2006, s. 196–236; Olczak, Wójcik 2019, s. 167, ryc. 9.12). Poza linią Nurca na północy i Liwca na południu, liczebność i charakter znalezisk tych naczyń nie różni się od stwierdzonych w całym makroregionie dorzecza środkowej Wisły. Do tej pory zidentyfikowano tam wyłącznie pojedyncze ich egzemplarze, w tym w znaczącej liczbie stanowiące naśladownictwa drohiczyńskich oryginałów (Wójcik 2014, s. 84, ryc. 5). Podobny jest obraz ich frekwencji na wschodzie: w dorzeczach Leśnej i Muchawca oraz środkowego Niemna (Lysenko 1985, s. 238; Malevskaâ-Malevič 2005, s. 145–146). Badania składu chemicznego mas garncarskich reprezentatywnych wyrobów wykazały, że naczynia te wytwarzano w Drohiczynie (Wójcik 2008). To, czy także tam nastąpiła ewolucja ich form i stylistyki w końcu X w. (Miśkiewicz 1981, s. 39, 41; Malevskaâ-Malevič 2005, s. 102–106, 146), pozostaje w mojej opinii nadal kwestią wymagającą dalszych badań.

Zasięg rozprzestrzenienia ceramiki typu drohiczyńskiego w zestawieniu z rozmieszczeniem cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych na Wysoczyźnie Drohiczyńskiej jest zbieżny, obejmując także obszar występowania tych nekropoli na południe od Bugu (por. ryc. 6g). Naczynia te pojawiły się w podobny sposób jak cmentarze z obstawami kamiennymi: „nagle”, mając wykształcone formy i konwencję stylistyczną (Wójcik 2014, s. 90). Ich udział w zespołach ceramicznych datowanych na XI w. wynosi od 40% do 59%, natomiast w pochodzących z XII w. sięga już 85% (Wójcik 2014, s. 80). Poszukiwanie pierwowzorów w innych ośrodkach Słowiańszczyzny Wschodniej i Zachodniej jak dotąd nie przyniosło przekonujących rezultatów, chociaż jako wzorcową wskazuje się ceramikę z Kujaw, Wielkopolski i Mazowsza (m.in. Jaskanis 2008, s. 133–135; Dzik [2010] 2015, s. 129). Interesującą perspektywę dają jednak odkrycia dokonane w Starym Riazaniu nad Oką, gdzie naczynia o identycznych formach i stylistyce zdobień pojawiły się być może jeszcze w 1 poł. XI w. O tym, że były one wytwarzane w miejscowych warsztatach, świadczą relikty pieca garncarskiego, który wraz z naczyniami wewnątrz odkryto na tamtejszym podgrodzium (Strikalov 2015). Także tam poszukiwania nawiązań do tradycyjnych, lokalnych wyrobów garncarskich (Wiatycze) nie przyniosły pozytywnych rezultatów. Skłoniło to badaczy do konstatacji, że pojawienie się tej specyficznej wytwórczości związane jest z obecnością obcych rzemieślników, którzy osiedlili się (?) lub zostali osiedleni (?) w Riazaniu w dobie powstania tamtejszego grodu i kształtowania się podległej mu „volosti” (Strikalov 2008).

Zbieżność zasięgu występowania tzw. ceramiki drohiczyńskiej oraz cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych na terenie międzyrzecza Bugu i Nurca na północy oraz pomiędzy Toczną, Liwcem i Cetynią na południu (Olczak, Wójcik 2019, s. 156–157, 167) wskazuje, że może to być archeologiczny ślad kształtowania się podobnej jednostki terytorialno-administracyjnej, związanej z ośrodkiem w Drohiczynie²⁴. Jego powstanie w XI w., domyślnie jednoznaczne z początkiem formowania się podległego mu okręgu grodowego, można interpretować jako

²⁴ Na temat kształtowania się takich jednostek, o zróżnicowanej randze w polityczno-administracyjnej organizacji księstw zachodnioruskich – zob. Janeczek 2017.

następstwo podziału terytorialnego ziem środkowobużańskich pomiędzy Polskę i Ruś i obustronnym organizowaniem formującego się pogranicza.

Wymowę źródeł materialnych wzmacniają ustalenia poczynione na bazie analizy danych historycznych. Kazimierz Pacuski (2019, s. 26–29) zrekonstruował na ich podstawie terytorialny zasięg tej domeny dla 1 poł. XIII – początku XV w., wskazując, że niektóre elementy jego interpretacji odnoszą się również do sytuacji z XI–XII w. (por. też Myśliwski 1994; Sianko 2019). Według wskazanej rekonstrukcji, na północ od Bugu obszar ten odgradzała rzeka Nurzec, która od północnego zachodu była granicą z Mazowszem, a od północy z ziemią bielską. Wschodni zasięg tego terytorium wyznaczał Nurczyk, a następnie jego granica biegła wododziałami w kierunku Mielnika, dochodząc do Bugu na wschód od Niemirowa. Na południe od Bugu zachodnią rubież z późniejszą mazowiecką kasztelanią liwską, a także południową z małopolską ziemią łukowską, wyznaczały rzeki Cetynia oraz środkowy i górny Liwiec. Następnie rozgraniczenie sięgało biegu północnej Krzny, gdzie zasięg włości drohiczyńskich mógł obejmować późniejsze średniowieczne dobra Międzyrzec i Stołpno. Południowo-wschodnia granica z ziemią brzeską zrekonstruowana jest natomiast na wododziale Krzny i Bugu, gdzie w zasięgu terytorium drohiczyńskiego pozostawało dorzecze Tocznaj (analogicznie: Dobrowolski 2019) oraz miejscowość Gnojno nad Bugiem. Bardzo podobny obraz dała rekonstrukcja średniowiecznej sieci parafii katolickich i przynależących do nich wsi, którą sporządził Adrian Jusupović (2010), świadcząca o tym, że była ona organizowana w analogicznym zasięgu. Jak zauważył Andrzej Janeczek (2017, s. 137–139), stare terytoria grodowe służyły bowiem do oznaczania granic diecezji kościoła łacińskiego, który od 2 poł. XIV w. tworzył na terytorium zachodniej Rusi zręby własnej organizacji terytorialnej. Rekonstrukcje: archeologiczna i historyczna korespondują także z ustaleniami Zygmunta Gałęckiego (2019), który na podstawie źródeł toponomastycznych odtworzył sieć średniowiecznych osad służebnych w międzyrzeczu Bugu, Liwca i Krzny. Ich rozmieszczenie interpretować można jako ślad gospodarczej organizacji południowej części drohiczyńskiego okręgu grodowego, podjętej być może w ostatnim dwudziestoleciu XII w. w związku z czasowym narzuceniem tym terenom polskiej zwierzchności politycznej (szerzej w: Skrzyńska 2019c). Zestawienie tych danych wskazuje, że wyniki badań archeologicznych stanowią mogą zasób informacji o najstarszej fazie funkcjonowania historycznej ziemi drohiczej, tj. etapu terytorialnego i osadniczego jej konstituowania się w 2 poł. XI–XIII w. Ustalenia historyczne i onomastyczne dają natomiast świadectwo o ukształtowanym już obrazie tej struktury w pełnym średniowieczu.

3. PODSUMOWANIE

Przedstawione wyniki pozwalają na postawienie hipotezy, że populacja Wysoczyzny Drohiczyńskiej, która od 2 poł. XI w. zakładała tam cmentarze z grobami w obstawach kamiennych, nie była autochtoniczna i stanowiła obcy substrat napływowy. Mogła ona się tam pojawić około połowy wskazanego stulecia, co wiąże się

przypuszczalnie z powstaniem regionalnego grodu „stołecznego” w Drohiczynie i organizowaniem jego zaplecza osadniczego. Zdefiniowanie chronologicznej relacji między powstaniem grodu a zakładaniem tych cmentarzy na obecnym etapie badań nie jest jeszcze możliwe, więc pozostaje ona hipotetyczna. W rezultacie jednak, osadnictwo to dało podstawy funkcjonowania „volosti” drohickiej, być może epizodycznie w ostatniej ćwierci XII w. mającej nawet polityczny kształt odrębnego księstwa (Jusupović 2007, s. 25–29, 31–32).

Za odmiennością etnokułturową tej ludności, postulowaną na podstawie archeologicznych badań cmentarzysk tego regionu, przemawiają wyniki badań aDNA. Wskazują one, że ludzie pogrzebani w grobach z obstawami różnili się genetycznie od względnie współczesnych im społeczności użytkujących nekropole płaskie i kurhanowe. Tezę tę wspierają także zaobserwowane różnice w wymiarach czaszek ludności pochowanej na równocześnie funkcjonujących cmentarzach: płaskim w Surażu nad Narwią i z grobami w obstawach kamiennych w Czarnej Wielkiej, usytuowanym w odległości 43 km na południe, na skraju Wysoczyzny Drohiczyńskiej. Wczesnośredniowieczni Surażanie okazali się być antropologicznie zbliżeni do współczesnej im ludności z Wielkopolski i Kujaw, podczas gdy użytkownicy nekropoli w Czarnej Wielkiej pod względem kraniometrycznym różnili się nie tylko od nich, ale także od wszystkich innych populacji uwzględnionych w zestawieniu J. Gładkowskiej-Rzeczyckiej (2019).

Wskazówek w tym zakresie dostarcza też archeologia. Zasięg zwartego występowania ceramiki typu drohiczyńskiego pokrywa się z lokalizacją głównej koncentracji cmentarzysk z grobami w obstawach kamiennych w dorzeczu środkowego Bugu. Wyroby te powszechnie występowały bowiem tylko na Wysoczyźnie Drohiczyńskiej i w północnej części Wysoczyzny Siedleckiej. Stylistyka form i ornamentów tych naczyń nie znajduje bezpośrednich odpowiedników ani na terenie wczesnośredniowiecznej Polski, ani innych terenów sąsiednich, chociaż jako pokrewną wskazuje się ceramikę z Mazowsza, Kujaw i Wielkopolski. Najbliższe analogie zidentyfikowano natomiast w Starym Riazaniu nad górną Oką, gdzie jednak naczynia te również są postrzegane jako niezwiązane z lokalną tradycją wytwórczości garncarskiej.

Z obserwacjami tymi korespondują także rekonstrukcje historyczne, podjęte w celu zdefiniowania kształtu katolickiej sieci parafialnej oraz oznaczenia całego terytorium ziemi drohickiej w późnym średniowieczu. Ich wyniki uzupełniają badania nad nazwami osad służebnych, które stanowią wątek łączący studia historyczne z archeologiczną analizą zasiedlenia. Ta ostatnia wskazuje natomiast, że Wysoczyzna Drohiczyńska co najmniej do końca X w. znajdowała się na etapie wstępnej tylko infiltracji osadniczej. Wykryształizowane mikroregiony, świadczące o punktowej stabilizacji zasiedlenia, powstały w południowej części tego obszaru, nad niewielkimi ciekami – dopływami Bugu lub bezpośrednio przy głównej rzece. Radykalna zmiana sytuacji notowana jest w XI–XII w., kiedy całe międzyrzecze Bugu i Nurca stało się strefą trwale zagospodarowaną.

Wobec przedstawionych powyżej argumentów należy zmienić podejście do informacji zawartej w *Rocznikach* Jana Długosza (Długosz 1962, s. 323), gdzie pod datą 1112 znalazł się zapis: „Szczep zaś Jaćwingów, jeśli chodzi o narodowość, język,

obrzędy, religię i obyczaje, był bardzo podobny do Litwinów, Prusów i Żmudzinów. Uprawiał także bałwochwalstwo. Jego głównym miastem i stolicą był zamek i miasto Drohiczyn”. Domysł kronikarza odnoszący się do konkretnej przynależności etnicznej jest oczywiście nieuzasadniony²⁵, ale istotną informacją jest to, że wiedza o „obcości” tamtejszych mieszkańców mogła dotrzeć do XV w. i znalazła swe odzwierciedlenie w ówczesnych źródłach pisanych.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Andrzejewski A., Sikora J. 2009, *Drohiczyn średniowieczny i nowożytny w świetle badań z roku 2006*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, 5, s. 153–195.
- Andrzejewski A., Sikora J. 2011, *Street, square and cemetery in medieval and modern Drohiczyn*, „Wratislavia Antiqua. Studia z dziejów Wrocławia”, 13, s. 77–88.
- Baran V. D. 1998, *Davni Slováni*, Kiiv.
- Bieniak J. 1963, *Państwo Mieclawa. Studium analityczne*, Warszawa.
- Bieńkowska A. 2010, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko typu mazowieckiego w Skiwach Małych, pow. Siemiatycze*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, 6, s. 129–150.
- Bieńkowska K. 1980, *Drohiczyn, woj. białostockie. Stanowisko XIII*, Informator Archeologiczny. Badania 1979, s. 155.
- Bieńkowska K. 1983, *Drohiczyn, woj. białostockie. Stanowisko XI*, Informator Archeologiczny. Badania 1982, s. 187–188.
- Bieńkowska K. 1991a, *Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego kurhanu w Drohiczynie, woj. białostockie*, „Rocznik Białostocki”, 16, s. 472–480.
- Bieńkowska K. 1991b, *Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego kurhanu na stan. I w Janówku Lisowie, woj. białostockie*, „Rocznik Białostocki”, 16, s. 469–472.
- Bieńkowska K. 1998, *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych kurhanu wczesnośredniowiecznego w Smarklicach gm. Drohiczyn*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, 4, s. 204–208.
- Bieńkowska K. 2003, *Wczesnośredniowieczny kurhan w Wólce Zamkowej, pow. Siemiatycze*, [w:] M. Dulnicz red. 2003, s. 269–271.
- Bieńkowska K. 2005, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Suraziu, woj. podlaskie*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, 1, s. 121–166.
- Buko A. red. 2019, *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim w świetle wyników badań wybranych cmentarzysk*, Warszawa.
- Buko A., Bogdanowicz W., Krasnodębski D., Molak M., Skrzyńska K. 2020, *Medieval populations of the Mazovian-Rus' frontier in the time of Christianization*, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, 50/4, s. 579–600.
- Chilmon K. 1981a, *Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego kurhanu na st. I w Janówku Lisowie, gm. Drohiczyn*, „Rocznik Białostocki”, 15, s. 292–299.
- Chilmon K. 1981b, *Nowoodkryte kurhany wczesnośredniowieczne w Janówku Lisowie, gm. Drohiczyn, woj. białostockie*, „Rocznik Białostocki”, 15, s. 299–300.
- Čaraŭko V. U. 2018, *Kamennyâ nadmagilli belaruskaga Padzvinâ XIV–XVIII stst.*, [w:] *Aktual'nye problemy arhitektury Belorusskogo Podvinâ i sopredel'nyh regionov*, V.E. Ovsejčik red., Novopolock, s. 122–131.

²⁵ Ostateczne podważenie wiarygodności tej informacji – por. Tyszkiewicz 1975, s. 176–191.

- Dąbrowski K. 1955, *Grodzisko na łąkach Bużyski, pow. Siemiatycze*, „Wiadomości Archeologiczne”, 22, s. 88–89.
- Długosz 1962, *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, J. Dąbrowski red., M. Plezia przekł., IV, Warszawa.
- Dobrowolski T. 2019, *Osadnictwo dorzecza górnej Tocznej w świetle źródeł historycznych*, [w:] *Przemiany osadnicze w dorzeczu górnej Tocznej we wczesnym i późnym średniowieczu*, J. Kalaga, K. Skrzyńska red., Warszawa, s. 67–110, maszynopis przechowywany w Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie.
- Dulnicz M. 1998, *Jaki obrządek pogrzebowy panował na wczesnośredniowiecznym Mazowszu?*, [w:] *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, A. Buko red., Warszawa, s. 103–113.
- Dulnicz M. 2005, *Mazowsze w XI–XIII w.*, [w:] *Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia*, M. Dulnicz red., Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i Materiały, III, Warszawa, s. 187–206.
- Dulnicz M. red. 2003, *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, Lublin–Warszawa.
- Dzik M. 2008, *Tomasz Kordala, Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu*, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, t. V, Łódź 2006, „Slavia Antiqua”, 49, s. 253–262.
- Dzik M. 2009, *Co nam powiedzą kamienie? Rzecz o grobowych konstrukcjach na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych*, Funeralia Lednickie. Spotkanie 11: *Metody. Źródła. Dokumentacja*, W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński red., Poznań, s. 257–261.
- Dzik M. 2010, *Grobowe konstrukcje kamienne na późnośredniowiecznych cmentarzyskach w międzyrzeczu Bugu i Narwi – przyczynek do badań*, [w:] *In silvis, campis... et urbe. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim*, S. Cygan, M. Glinianowski, P. Kotowicz red., Rzeszów–Sanok, s. 295–304.
- Dzik M. [2009–2010] 2011, *Korzeniówka Mała, woj. podlaskie. Badania w latach 2009–2010*, „Światowił”, 8 (49)/B, s. 221–222.
- Dzik M. 2012, *Przemiany w średniowiecznych zwyczajach pogrzebowych w międzyrzeczu środkowego Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.)*, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dzik M. 2014a, *Uwagi o funkcji i symbolice konstrukcji wczesnośredniowiecznych grobów w obudowach kamiennych*, [w:] *Grób w przestrzeni, przestrzeń w grobie. Przestrzenne uwarunkowania w dawnej obrzędowości pogrzebowej*, T. Kurasiński, K. Skóra red., Łódź, s. 87–101.
- Dzik M. 2014b, *Rodzaje grobów*, [w:] *Średniowieczne cmentarzysko w Czarnej Wielkiej, stan. 1, woj. podlaskie (badania 1951–1978)*, II, H. Karwowska red., Białystok, s. 9–25.
- Dzik M. 2014c, *Analiza chronologiczno-przestrzenna cmentarzyska*, [w:] *Średniowieczne cmentarzysko w Czarnej Wielkiej, stan. 1, woj. podlaskie (badania 1951–1978)*, II, H. Karwowska red., Białystok, s. 215–226.
- Dzik M. [2010] 2015, *Early medieval stone barrows in the area between the Bug and the Upper Narew Rivers*, „Archaeologia Polona”, 48, s. 121–138.
- Dzik M. 2015a, *Przemiany w średniowiecznych zwyczajach pogrzebowych w międzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.)*, 1, Rzeszów.
- Dzik M. 2015b, *Przemiany w średniowiecznych zwyczajach pogrzebowych w międzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.)*, 2, Rzeszów.
- Dzik M. 2019, *Cmentarzyska i migracje. Osadnictwo w północnej części pogranicza polsko-ruskiego w XI – XII wieku w świetle materiałów ze stanowisk sepulkralnych*, [w:] *Pogra-*

- nicza w polskich badaniach mediewistycznych, A. Janeczek, M. Parczewski, M. Dzik red., Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich, III, Rzeszów, s. 79–121.
- Dzik M. 2021, *Ludwik de Fleury i wczesnośredniowieczne cmentarzyska z grobami w obudowach kamiennych na Wysoczyźnie Kolneńskiej*, „Archeologia Polski”, 66, s. 119–182.
- Dzik M., Jusupović A. 2019, *Średniowieczny Drohiczyn w świetle źródeł archeologicznych i pisanych*, [w:] *Sfinks słowiańskiej sfragistyki – plomby „typu drohiczyńskiego” z Czermna na wschodnioeuropejskim tle porównawczym*, A. Musin, M. Wołoszyn red., Kraków–Leipzig–Rzeszów–Sankt Petersburg–Warszawa, s. 77–101.
- Gałecki Z. 2019, *Rekonstrukcja średniowiecznego podłoża etnokulturowego dorzecza Tocznej w świetle danych onomastycznych*, [w:] *Przemiany osadnicze w dorzeczu górnej Tocznej we wczesnym i późnym średniowieczu*, J. Kalaga, K. Skrzyńska red., Warszawa, s. 29–66, maszynopis przechowywany w Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie.
- Gałecki Z., Skrzyńska K. 2021, *Wiejskie struktury osadnicze i ich przemiany w czasie: przykład Nowosielca na dawnym pograniczu polsko-rusko-litewskim*, „Przegląd Archeologiczny”, 69, s. 171–190.
- Gierlach B. 1975, *Studia nad archeologią średniowiecznego Mazowsza*, Warszawa.
- Gładkowska-Rzeczycka J. 2019, *Biostruktura ludności wczesnośredniowiecznego Suraża*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 179–198.
- Górska I., Paderewska L., Pyrgała J., Szymański W., Gajewski L., Okulicz Ł. 1976, *Grodziska Mazowsza i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Grzegorzczak A. 2009, *Obecność warego-ruska na Mazowszu w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] *Vade Nobiscum. Pokłosie XV ogólnopolskiego zjazdu historyków studentów, II: Materiały z II łódzkiej wiosny historyków 20–22 III 2009*, Łódź, s. 11–18.
- Joŭ A. V. 1992, *Ėtničny skład naseľnictva Zahodnâga Palessâ ŭ X–XIII stst. (pa materyâlah sel’skih paseliščaŭ)*, [w:] *Staronki Gistoryi Belarusi*, Minsk, s. 27–30.
- Iov O. V. 1992, *Krugovaâ keramika poselenij IX–XI vv. zapadnoj časti Belorusskogo Polesâ*, [w:] *Drevnerusskaâ keramika*, S.A. Pletneva red., s. 36–47.
- Janeczek A. 2017, *Organizacja terytorialna zachodnich ziem Rusi pomiędzy pełnym i późnym średniowieczem*, [w:] *U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej, 1, Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona*, M. Wołoszyn red., Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, s. 107–157.
- Jaskanis D. 2008, *Świętek. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*, Warszawa.
- Juras A. 2012, *Etnogeneza Słowian w świetle badań kopalnego DNA*, Poznań, praca doktorska przechowywana w Archiwum Instytutu Antropologii Uniwersytetu im Adama Mickiewicza.
- Jusupović A. 2007, *Tak zwany „Latopis Połocki” w przekazie Wasilija Tatiščeva. Rola Drohiczyzna w kontaktach polsko-ruskich drugiej połowy XII wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, 45, s. 15–32.
- Jusupović A. 2010, *Zasięg terytorialny ziemi drohickiej w średniowieczu*, Aktualny problem vitčiznaŭ ta vsesvitnoj istorii. Zbirnik naukowych prac, Naukovy zapiski Rivnenskovo deržavnovo gumanitarnovo universitetu, 20, Rivne, s. 77–80.
- Kalaga J. 1989, *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Krzesku-Królowej Niwie, woj. siedleckie*, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

- Kalaga J. 2006, *Ciałopalny obrządek pogrzebowy w międzyrzeczu Bugu, Liwca i Krzny we wczesnym średniowieczu*, Warszawa.
- Kalaga J. 2019, *Problem trwania elementów dawnej obrzędowości w dobie konwersji religijnej (XI – I. połowa XIII w.)*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 259–271.
- Karobuškina T. N. 1999, *Nasel' nictva Belaruskaga Pabužža. X–XIII stst.*, Minsk.
- Karobuškina T. N. 2000, *Zemli Sârèdnâga Pabužža*, [w:] *Gistoryâ Belarusi*, 1, *Starażytnaâ Belarus'. Ad peršapačatkovaga zasâlennâ da sârèdziny XIII st.*, M. Čarnâuski, G. Štyhaŭ red., Minsk, s. 195–201.
- Karwowska H. red. 2013, *Średniowieczne cmentarzysko w Czarnej Wielkiej, stan. 1, woj. podlaskie (badania 1951–1978)*, 1, Białystok.
- Karwowska H. red. 2014, *Średniowieczne cmentarzysko w Czarnej Wielkiej, stan. 1, woj. podlaskie (badania 1951–1978)*, 2, Białystok.
- Kiersnowska T. 1992, *O pochodzeniu rodu Awdańców*, [w:] *Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, S.K. Kuczyński red., 5, Warszawa, s. 57–72.
- Kobylińska U. 2003, *Ceramika starożytna i wczesnośredniowieczna z grodziska w Klukowiczach na Podlasiu*, [w:] M. Dulinicz red. 2003, s. 441–452.
- Kobyliński Z., Szymański W. 2015, *Grodzisko w Haćkach na Podlasiu*, [w:] *Grody średniowiecznego Mazowsza. Księga poświęcona pamięci Marka Dulinicza*, M. Żurek, M. Krasna-Korycińska red., *Archaeologica Hereditas*, 4, Warszawa–Zielona Góra, s. 111–145.
- Kordala T. 2000, *Z dziejów badań archeologicznych na Mazowszu Płockim*, Płock.
- Kordala T. 2003, *Podstawy chronologii wczesnośredniowiecznych cmentarzysk szkieletowych na północnym Mazowszu*, [w:] M. Dulinicz red. 2003, s. 301–310.
- Kordala T. 2005a, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu*, [w:] *Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia*, M. Dulinicz red., *Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i Materiały*, III, s. 223–239.
- Kordala T. 2005b, *W sprawie wczesnośredniowiecznych cmentarzysk szkieletowych na północnym Mazowszu. Refleksje na marginesie artykułu R. Piotrowskiego (2003)*, „*Archeologia Polski*”, 50/1–2, s. 147–153.
- Kordala T. 2005c, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe z grobami w obudowach kamiennych na północnym Mazowszu i Podlasiu – próba porównania*, „*Archeologia Historica Polona*”, 15/2, s. 51–60.
- Kordala T. 2006, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na Północnym Mazowszu*, Łódź.
- Korobuškina T. N. 1993, *Kurgany belarusskogo Pobuž' â. X–XIII vv.*, Minsk.
- Kostrzewski J. 1939–1948, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, S. Krukowski, J. Kostrzewski, R. Jakimowicz red., Kraków, s. 118–360.
- Kowalczyk E. 2003, *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej między Drwęcą a Pisą*, Warszawa.
- Krasnodębski D. 2000, *Podlasie na przełomie I i II milenium w świetle wyników najnowszych badań archeologicznych*, [w:] *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, A. Buko, Z. Świechowski red., Warszawa, s. 179–190.
- Krasnodębski D. 2003, *Fiodora Vasileviča Pokrovskiego obraz archeologiczny Podlasia*, [w:] M. Dulinicz red. 2003, s. 63–71.
- Krasnodębski D. 2004, *Archeologiczne zabytki powiatu hajnowskiego*, Hajnówka.
- Krasnodębski D. 2006, *Badania Instytutu Archeologii i Etnologii PAN na terenie woj. białostockiego (podlaskiego) w latach 1990–2005*, [w:] *Stan badań archeologicznych na*

- pograniczu polsko-białoruskim od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytność, H. Karwowska, A. Andrzejewski red., Białystok, s. 63–84.
- Krasnodębski D. 2011–2012, *Wczesnośredniowieczne grody nad górną Narwią i ich związki ze szlakami handlowymi*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, 7, s. 153–170.
- Krasnodębski D., Olczak H. 2019, *Kontynuacja osadnictwa czy ponowne wykorzystanie starszych nekropoli? Dwa cmentarzyska kurhanowe w Uroczysku Szczekotowo w Puszczy Białowieskiej oraz cmentarzyska kurhanowe i z grobami w obstawach kamiennych w Zbuczu*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 55–67.
- Kuczyński S.M. [1954–1956] 1956, *Nieznaný traktat polsko-ruski z r. 1039*, „Slavia Antiqua”, 5, s. 255–276.
- Kuharenko J.V. 1968, *Polesë i ego mesto v ètnogeneze slavàn*, [w:] *Polesë (lingvistika, arheologija, toponimika)*, Minsk, s. 243–246.
- Kvátkovská A.V. 1998, *Átvážskie mogil'niki Belarusi (k. XI–XVII vv.)*, Vilnùs.
- Lepionka H. 2020, *Cmentarzyska ze stelami a praktyki pogrzebowe chłopów litewskich w okresie nowożytnym*, [w:] *Małe Miasta. Duchowość kanoniczna*, M. Zemło red., Białystok–Futoma–Supraśl, s. 581–597.
- Lysenko P.F. 1985, *Berestë*, Minsk.
- Lysenko P.F. 1991, *Dregoviči*, Minsk.
- Lysenko P.F. 2007, *Otkrytie Berest'ã*, Minsk.
- Łuniewski T. 1883, *Cmentarzyska starożytna w Łużkach i Grodzisku w guberni siedleckiej w powiecie sokołowskim*, „Pamiętnik Fizyjoğraficzny”, 3, s. 477–478.
- Malevskaâ - Malevič M.V. 2005, *Keramika zapadnorusskih gorodov X–XIII vv.*, Sankt-Peterburg.
- Milân T. 2004, *Rannôslovãns'ka keramika u Galičini ta Volini*, „Arheologični doslidžennã L'vivs'kogo Universitetu”, 7, s. 104–122.
- Miśkiewicz M. 1981, *Mazowsze wschodnie we wczesnym średniowieczu*, Warszawa.
- Miśkiewicz M. 1998, *Mazowieckie pochówki szkieletowe w XI i XII w.*, [w:] *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, A. Buko red., Warszawa, s. 115–118.
- Miśkiewiczowa M. 1996a, *Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy w Niewiadomej w województwie siedleckim*, Warszawa.
- Miśkiewiczowa M. 1996b, *Wczesnośredniowieczna ceramika typu drohiczyńskiego*, [w:] *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, W. Nowakowski red., Warszawa, s. 183–185.
- Molak M., Suchecka E., Bogdanowicz W. 2019, *Badania genetyczne szczątków kostnych z cmentarzysk na pograniczu mazowiecko-ruskim*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 233–247.
- Musianowicz K. 1950/1951, *Z zagadnień osadnictwa wczesnohistorycznego pow. Sokółów Podlaski*, „Wiadomości Archeologiczne”, 17/4, s. 229–250.
- Musianowicz K. 1955, *Przyczynki do osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu w XII–XIII w.*, „Światowit”, 21, s. 147–175.
- Musianowicz K. 1960, *Granica mazowiecko-drehowicka na Podlasiu we wczesnym średniowieczu*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, 5, s. 187–230.
- Musianowicz K. 1962, *Materiały i problematyka lokalnych grup wczesnośredniowiecznej ceramiki Podlasia*, „Światowit”, 24, s. 578–609.
- Musianowicz K. 1966, *Ślady osadnictwa z VI–VIII wieku w Drohiczyźnie, pow. Siemiatycze*, „Wiadomości Archeologiczne”, 32, s. 31–53.

- Musianowicz K. 1969, *Drohiczyn we wczesnym średniowieczu*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, 6, s. 7–235.
- Musianowicz K. 1978, *Osadnictwo z VI–VIII wieku w Drohiczynie, w woj. białostockim*, „Wiadomości Archeologiczne”, 43/1, s. 83–104.
- Myśliwski G. 1994, *Powstanie i rozwój granicy liniowej na Mazowszu (XII – poł. XVI w.)*, „Kwartalnik Historyczny”, 101/3, s. 3–24.
- Nowakowski W. 2011, „*Kurhany Jaćwiegów*”. *Kilkadziesiąt lat naukowego mitu*, „Światowit”, IX (L)/B, s. 181–192.
- Obrębski J. 2007, *Polesie*, [w:] *Studia etnosocjologiczne*, 1, A. Engelking red. i oprac., Warszawa.
- Okuliczowie Ł i J. 1963, *Dwa wczesnośredniowieczne cmentarzyska z grobami ciałopalnymi a problem obrządku pogrzebowego na północnym Mazowszu*, „Wiadomości Archeologiczne”, 29/2, s. 105–118.
- Olczak H., Krasnodębski D. 2019a, *Wschodniosłowiańskie szkieletowe cmentarzysko kurhanowe w Uroczysku Jelonka w Puszczy Białowieskiej*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 67–72.
- Olczak H., Krasnodębski D. 2019b, *Osobliwości obrzędowości funeralnej na przykładzie cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych i kurhanami w Szczytach-Dzięciołowie*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 72–77.
- Olczak H., Krasnodębski D. 2020, *Suraż na tle osadnictwa pogranicza mazowiecko-rusko-litewskiego w okresie od XI do XVI w.*, [w:] *Suraż – średniowieczny gród na pograniczu mazowiecko-rusko-litewskim*, D. Krasnodębski, H. Olczak red., Warszawa, s. 469–506.
- Olczak H., Krasnodębski D., Bieńkowska K. 2019, *Daniłowo Małe i Suraż: dwa cmentarzyska płaskie nad górną Narwią – nowe spojrzenie na wyniki badań*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 77–90.
- Olczak H., Wójcik A. 2019, *Ceramika naczyniowa z wczesnośredniowiecznych cmentarzysk dorzecza środkowego Bugu jako wskaźnik tradycji regionalnych i przemian kulturowych*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 153–168.
- Pacuski K. 2019, *Wschodnia granica Mazowsza w średniowieczu w świetle danych historycznych (X–XV w.)*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 15–32.
- Parczewski M. 1988, *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce*, Kraków.
- Parczewski M. 2004, *Uwagi o kulturze wczesnosłowiańskiej na ziemiach polskich*, [w:] *Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski*, A. Koško red., s. 266–277.
- Pawlata L. 1991, *Wyniki badań nowo odkrytego cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Drohiczynie, woj. białostockie*, „Rocznik Białostocki”, 17, s. 111–126.
- Piotrowski R. 2003, *Uwagi na temat chronologii i interpretacji wczesnośredniowiecznych cmentarzysk mazowieckich*, „Archeologia Polski”, 48/1–2, s. 165–200.
- Rauhut L. 1971, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, 1, s. 435–656.
- Rauhut L., Długopolska L. 1972, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Łączynie Starym, pow. Przasnysz*, „Wiadomości Archeologiczne”, 37/3, s. 320–393.
- Rauhut L., Długopolska L. 1973, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Tańsku-Przedborach, pow. Przasnysz*, „Wiadomości Archeologiczne”, 38/3–4, s. 383–441.
- Rolecki R. 2006, *Czudzin, wieś powiatu łuninieckiego. Stosunki społeczno-gospodarcze*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 26, s. 146–217.
- Sedov V. V. 2000, *Żal'niki*, „Rossijskaâ Archeologija”, 1, s. 7–22.

- Sianko P. 2019, *Granica mazowiecko-litewska do 1569 roku. Kształtowanie się, rola społeczna. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. J. Tęgowskiego*, maszynopis przechowywany w Archiwum Instytutu Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Sikora J. 2013, *Ethnos or ethos? Some remarks on interpretation of early medieval elite burials in northern Poland*, [w:] *Scandinavian Culture in Medieval Poland*, S. Moździoch, B. Stanisławski, P. Wiszewski red., Wrocław, s. 411–436.
- Skrzyńska K. 2001, *Najstarsze osadnictwo wczesnośredniowieczne Podlasia na przykładzie wybranych stanowisk*, [w:] *Najstarsze dzieje Podlasia w świetle źródeł archeologicznych*, B. Bryńczak, P. Urbańczyk red., Siedlce, s. 169–204.
- Skrzyńska K. 2019a, *Wczesny etap chrystianizacji (XI–XIII w.): pomiędzy historią i archeologią*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 273–294.
- Skrzyńska K. 2019b, „Nieznanne” grodzisko w Dzięciolach, pow. łosicki. *Perspektywy badawcze*, „Wiadomości Archeologiczne”, 70, s. 51–62.
- Skrzyńska K. 2019c, *Dzięcioły-Łosice. Translokacja ośrodków grodowych i protomiejskich na średniowiecznym pograniczu mazowiecko-malopolsko-litewskim*, [w:] *Przemiany osadnicze w dorzeczu górnej Tocznnej we wczesnym i późnym średniowieczu*, J. Kalaga, K. Skrzyńska red., Warszawa, s. 244–273, maszynopis przechowywany w Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie.
- Skrzyńska K. 2021, *Metryka pogranicza. Sieć grodowa dorzecza środkowego Bugu w 2. połowie IX i w X wieku*, Warszawa.
- Skrzyńska - Jankowska K. 2004, *Gród w Drohiczynie – centrum organizacji przestrzeni kulturowej wczesnośredniowiecznego pogranicza polsko-ruskiego*, [w:] *Stan i zmiany środowiska geograficznego wybranych regionów wschodniej Polski*, R. Dobrowolski, S. Terpilowski red., Lublin, s. 289–297.
- Skrzyńska - Jankowska K. 2014, *Dorzecze środkowego Bugu jako pogranicze kulturowe we wczesniejszym średniowieczu (poł. VI–X w.)*, Warszawa, maszynopis przechowywany w Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.
- Skrzyńska K., Krasnodębski D. 2019, *Kryteria selekcji materiałów do analiz aDNA*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 249–258.
- Sobolev V. J. 2015, *Drevnerusskaâ pogrebal'naâ kul'tura Novgorodskoj Zemli: problemy i osobennosti formirovaniâ*, „Archeologičeskie vesti”, 21, s. 352–367.
- SPB 1990, *Svod pamâtnikov istorii i kul'tury Belorussii. Brestskaâ oblast'*, Minsk.
- Stanaszek Ł. M. 2019, *Charakterystyki antropologiczne populacji pogranicza mazowiecko-ruskiego na przykładzie wybranych grobów z cmentarzysk wschodniego Mazowsza*, [w:] A. Buko red. 2019, s. 213–231.
- Stołyhwo K. 1914, *Dziennik badań*, rękopis przechowywany w Archiwum Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.
- Strikalov I. Ū. 2008, *Drevnerusskaâ kolonizaciâ Srednego Pooč'â v XI veke*, [w:] *Trudy (XVIII) Vserossijskogo archeologičeskogo ŗezda v Suzdale 2008 g.*, II (XVIII), Moskva, s. 404–407.
- Strikalov I. Ū. 2015, *Gončarnyj gorn XI veka iz Staroj Râzani*, „Kratkie Soobŗeniâ Instituta Archeologii”, 236, s. 263–271.
- Štyhov G. V. 1971, *Arheologičeskaâ karta Belorussii, 2, Pamâtniki ŗeleznogo veka i èpohi feodalizma*, Minsk.
- Terpilovskij R. V. 2004, *Slavâne Podneprovâ v pervoj polovine I tysâčeletiâ n.è.*, Lublin.
- Tyszkiewicz J. 1975, *Terytorium Jaćwieży w starszej historiografii*, [w:] *Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego*, C. Drapińska red., 1, Warszawa, s. 99–207.

- Várgej V. S. 2004, *Arheologijâ rannih slavân na terytoryi Belarusi*, [w:] *Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski*, A. Koško red., Warszawa, s. 278–304.
- Vergej V. S. 1997, *Poseleniâ pražskoj kul'tury Belorusskogo Poles'â*, [w:] *Trudy VI Meždunarodnogo kongressa slavânskoj arheologii*, Minsk, 3, *Ėtnogenez i Ėtnokul'turnye kontakty Slavân*, Moskva, s. 28–38.
- Vergej V. S. 2005, *Pražskaâ kul'tura v Belarusi*, [w:] *Archeologia o początkach Słowian*, P. Kaczanowski, M. Parczewski red., Kraków, s. 487–502.
- Witas H., Błaszczuk D., Molak M. 2020, *Analiza molekularna*, [w:] *Przestrzeń osadnicza wczesnośredniowiecznego Radomia*, 3, *Stanowisko 4. Badania interdyscyplinarne*, Łódź–Warszawa, s. 127–136.
- Wójcik A. 2008, *Chemical analysis of Early Medieval pottery of the „Drohiczyn type”*, „*Archaeologia Polona*”, 46, s. 271–280.
- Wójcik A. 2013, *Wczesnośredniowieczne naczynia typu drohiczyńskiego. Próba charakterystyki produkcji*, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.
- Wójcik A. 2014, *Z badań nad naczyniami typu drohiczyńskiego*, [w:] *Małe miasta. Perspektywa archeologiczna*, M. Zalewski, M. Zemło red., Acta Collegii Suprasliensis, 17, Lublin, s. 79–91.
- Zoll-Adamikowa H. 1975, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*, 1, *Źródła*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

KATARZYNA SKRZYŃSKA

PODLASIE CEMETERIES OF GRAVES WITH STONE CASING IN LIGHT OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH

Summary

Cemeteries of graves with stone casing are typical of the Slav-Balt borderland stretching from the Novgorod Land in the northeast to Masovia in the southwest (Fig. 1). These burial grounds are interpreted as belonging to a population formally converted to Christianity based on the inhumation rites practiced therein (see Fig. 2). In the oldest phase, cremation burials constituted a regressive wave in these funerary customs. Other themes characteristic of this transitional stage are also evident, apparently referring to the apotropaic and resurrection symbolism taking root at that time.

Clusterings of these cemeteries have been noted in the northern Masovia and in the Podlasie regions within the territory of Poland (Fig. 3). However, the two differ both in the way individual graves are constructed and in the layout of the cemetery space (Fig. 4). The oldest of the Masovian burial grounds (on the upper Orzyc river) are dated to about the mid 11th c. (Dulicz 2005, p. 197; Kordala 2005a, p. 227), perhaps even the beginning of the 11th c. according to the latest research (results of ¹⁴C dating performed in 2022 – D. Błaszczuk). In Podlasie (region of Drohiczyń, Siemiatycze district, and Bielsk Podlaski), these cemeteries are younger: from the second half or fourth quarter of the 11th c. (Dzik 2012, pp. 428–448, 697; Skrzyńska 2019a, p. 283). The terminal phase of these funerary rites is even more difficult to establish. In northern Masovia, the suggested date falls in the second half of the 12th c. or the beginning of the 13th c. (Kordala 2003, pp. 308–309; 2006, p. 233), although premises exist to assign some of the cemeteries even to the early modern period (the youngest graves without stone structures, according to results of unpublished ¹⁴C dating performed in 2022 – D. Błaszczuk). In Podlasie, the burial grounds remained in use at least into the 14th c. (Dzik

2012, pp. 733–739), and it is probable that a fading form of this ritual survived also into the 16th–17th centuries (see Dzik 2010). An analogous timeframe could be suggested for the cemeteries in the Leśna (Lesnaya) river basin (western Belarus), where these funerary customs could have survived into the early modern period (Kvátkovská 1998, pp. 159–167; Čaraūko 2018).

Research on the origins of these cemeteries and an ethno-cultural identification of the population buried there have not resolved doubts, which are expressed in the debate as two opposing views: an “autochthonous” theory assuming a local origin and an “allochthonous” one opting for a foreign origin, either copying or transferring the funerary model from elsewhere in Europe. Neither has been argued conclusively so far. Interdisciplinary research, verifying archaeological inferences with biological and physico-chemical analyses, could be a way of getting past the impasse.

The first data of this kind was supplied by the research project “The origins of Christianity on the Masovian–Rus’ borderland”, carried out under the National Program for the Development of the Humanities (Buko red. 2019). The emergence, flourishing and decline of the graves with stone casing cemetery tradition in Podlasie was an important aspect of research under this program. Inhumation burials are common in the barrow graves of the eastern part of the region, where they are dated securely to the 11th and 12th centuries, and hypothetically to the end of the 10th c. and to the 11th c. (Korobuškina 1993; Olczak, Krasnodębski 2019a, pp. 67–72; 2019b, pp. 74–77). In the west (around Drohiczyn), inhumations are rare in the barrow graves but prevalent in the flat cemeteries consisting of graves with stone casing. The number of these burial grounds and a consistent dating of the initial phases (second half or fourth quarter of the 11th c.) suggest a short-term episode, either a migration/colonization or a Christianizing action, introducing a new sepulchral tradition.

The idea that the graves with stone casing forming flat cemeteries in Podlasie evoke a wave of migration rather than a local substrate is not new in itself (Dzik 2019, pp. 80–88). Soviet and Belarus researchers have long considered the cemeteries to be the burial places of Balts who had undergone Slavization or even of specifically the Yotvingians (Kvátkovská 1998). In Poland, the idea of migrants from Masovia settling in the region has long dominated the debate (Miśkiewicz 1981, pp. 92–104; 112–113). In opposition to this idea is the theory that this particular sepulchral model emerged on the spot in Podlasie. Cemeteries of graves with stone casing are said to have appeared first in this region, either due to colonization (Kordala 2005c) or conversion to Christianity of the native population (Dzik 2019, pp. 96–99), and were later transferred to Masovia. This idea is untenable in light of new ¹⁴C datings, yielding much earlier dates for the Masovian cemeteries compared to those for Podlasie (results of research in 2022 – D. Błaszczuk).

Closely related to the thesis about a migration wave coming from Masovia is the view about the coexistence of two populations: an autochthonous one cultivating barrow burial rites and an incoming group burying their dead in graves with stone casing (Rauhut 1971). The issue remains unresolved despite progress in research, because the finds from “biritual” cemeteries, that is, cemeteries containing both grave forms, stand in support of both: a simultaneous cultivation of both funerary rites and the replacement of barrow graves with graves having a stone casing (see Musianowicz 1950/1951; Zoll-Adamikowa 1975, pp. 53–56; Dzik [2009–2010] 2011; Krasnodębski, Olczak 2019, pp. 61–67; Olczak, Krasnodębski 2019b, pp. 76–77).

Settlement studies in the Drohiczyn Upland have supplied arguments in favour of the potential colonization of the region in the 11th c. With the exception of the valleys of the Bug river and some of its small tributaries the region was settled either poorly or not at all until the 11th c. The cycle of development was similar to that in the neighbouring regions, that is, in the western part of the Leśna (Lesnaya) river basin and in the Siedlce Upland, but the pace was different (Skrzyńska 2021, pp. 57–73). The Siedlce Upland is best investigated in this respect (Fig. 5a, b), demonstrating settlement continuity combined with an evenly growing number of sites from at least the second half of the 6th c., and a series of strongholds, the oldest of which were constructed in the second half of the 9th and in the 10th centuries (Skrzyńska 2021, pp. 75–92), while the younger ones in the 11th–12th centuries (see Fig. 5c, d). Similar conclusions may be inferred for the basins of the upper Narew, Pulwa, Leśna and upper Nurzec rivers (Fig. 5b; Skrzyńska 2021, pp. 71–73; 75–77). Settlement in the Drohiczyn Upland follows a similar pattern – as said above – but only in the valley of the Bug and some of its

small tributaries (see Fig. 5b). Single settlements appeared also near the mouth of the Nurzec, while the remaining territory from the Bug in the south to the Nurzec in the north could well have been unoccupied in light of the current state of research. Neither is there any fortified settlement there predating the 11th c. (Skrzyńska 2021, p. 30).

The observed differences indicate that in terms of cultural development the region at the close of the 10th c. lagged well behind the neighbouring regions to the east and south, preceding a boom that came in the 11th and 12th centuries (Fig. 5c, d). The riseing of a stronghold at Drohiczyn, which was to be a regional centre of power in the centuries to follow, marked the beginning of this boom (Dzik, Jusupović 2019, pp. 86–91). It was most probably linked to the organization of the later Drohiczyn Land (see A. Jusupović 2007). Cemeteries of graves with stone casing appeared in the hinterland of the fort in the second half of the 11th c. Distribution analyses indicate that they were situated on both sides of the Bug, in previously settled areas as well as deep in the Drohiczyn Upland where no older settlement was recorded (Fig. 6; see Fig. 5c, d). The effect was a permanent development of the area, regardless of whether as a result of colonization or some other form of targeted population influx. Given the exceptionally synchronous timeframe of the initial phases of the cemeteries in question, it can be assumed that the area north of Drohiczyn was developed in a short-lived dynamic episode or as an organized action. This theory is supported by the results of palaeogenetic and anthropological analyses and indirectly by historical reconstructions, linguistic studies and yet other archaeological data (see below).

Material from 103 burials from 21 different cemeteries was selected as filling the requirements for palaeogenetic analyses. Positive results were received for 62 samples. The results were compared (Molak *et al.* 2019; Buko *et al.* 2020), among others, within a frame of reference supplied by the location of the cemeteries within separate physio-geographical regions and the differences in grave construction (Fig. 7a), while referring simultaneously to modern European populations (Fig. 7b).

A crucial finding for the study of settlement in the Drohiczyn Upland in the 11th–13th centuries was the distinctness of the population from the contemporary inhabitants of the Bielsk Podlaski Plain and the upper Narew river valley. The cemeteries of graves with stone casing near Drohiczyn are also characterized by the greatest diversity of mitochondrial DNA haplogroups. The difference is well attested also in relation to other criteria: geographical (Fig. 8a) and typological (Fig. 8b). With regard to the “geographical” option, the macro-haplogroup HV was not dominant in the Drohiczyn Upland population, unlike what was found for the other regions. Its share was around 6.7% compared to 50% in the other regions. This result is interesting in the context of the relations between people with a high HV and the autochthonous population culturally identified as originating from Polesie, Volhynia and eastern Little Poland. It is of particular significance for a reconstruction of settlement in the Siedlce Upland and the Bielsk Podlaski Plain. The high share of the HV macro-haplogroup in the native populations supports the archaeological inferences concerning settlement processes in the eastern part of the land between the Bug and the upper Narew, as well as the Bug and the Liwiec and Krzna rivers. These regions, where Slavic settlement started to solidify from the 6th century, may also demonstrate a high level of biological homogeneity. Meanwhile the low frequency of this haplogroup noted for cemeteries of graves with stone casing in the Drohiczyn Upland may be indicative of the indigenous population constituting only a small proportion of the communities burying their dead in these cemeteries.

The cemeteries with stone casing graves also stand out clearly when the analysis respects the typological division of the burial grounds. The populations buried in these cemeteries are characterized by the greatest variation in the frequency of individual haplogroups of mitochondrial DNA (Fig. 8). The difference is evident in a comparison with the barrow burials where the haplogroup HV was dominant (about 83.3%), complemented by the Old European I group (about 16.7%). A greater inner variability appears to characterize communities using the flat inhumation cemeteries next to the strongholds. The share of haplogroup HV is 50% in these populations, while the Old European I group constitutes only about 3.9%. Other haplogroups total 46.1%. The considerable aDNA diversification could indicate that the people buried in these cemeteries came from a largely migrant population, probably related to the location of the major strongholds at the junctions of the communication routes.

However, it is difficult to explain why the population buried in the cemeteries of graves with stone casing is genetically the most varied. The location of these burial grounds deep in the hinterland of the Drohiczyn stronghold makes an ongoing intensive gene exchange not very likely. The share of HV and I haplogroups, which are believed to define an autochthonous population based on the results of analyses of skeletons from the barrow graves, is about 38.5% in total. The remaining approximately 61.5% are made up of other haplogroups, which are roughly equivalent with respect to one another in terms of the frequency of occurrence. Therefore, the results of aDNA analyses apparently show no close genetic ties between the populations buried in the barrows and in the graves with stone casing. Assuming that the former represent a native population, it can be hypothesized that the latter were for the most part settlers from outside the region or their descendants. They were to a certain degree, in terms of the aDNA variability, similar to the population buried around the major strongholds, which were also presumably co-shaped to a large extent by incoming foreigners.

Further supporting evidence for the theory about a foreign component in the population settling the Drohiczyn Upland came from a comparative anthropological analysis of skeletons from a flat cemetery at Suraż and a burial ground with graves with stone casing at Czarna Wielka, situated at the northern edge of the Drohiczyn Upland (Gładkowska-Rzeczycka 2019). It turned out that there are no ties and craniological similarities between these communities living barely 40 km apart. In terms of skull parameters, the burials from Suraż resembled contemporary burials from cemeteries in Great Poland. As for Czarna Wielka, no such correspondence was determined with any of the anthropologically studied populations of medieval Poland.

The cultural distinctness of the population living around Drohiczyn in medieval times is indicated also by the finding of a specific type of ceramics referred to as “Drohiczyn pottery” (Miśkiewiczowa 1996b). According to research by A. Wójcik (2008; 2013; 2014), this pottery type was restricted to the Drohiczyn Upland and the northern parts of the Siedlce Upland in the 11th–13th centuries. Chemical composition analyses of the fabric of these pottery wares indicated a place of production in Drohiczyn. The distribution range of this particular pottery coincides with that of the cemeteries with graves with stone casing forming the so-called Drohiczyn cluster (see Fig. 6:3). The vessels and the cemeteries emerged there at the same time and in a similarly “sudden” manner: the vessels with a fully developed, mature set of shapes and ornaments, and the graves keeping to a strictly defined funerary canon. The distribution range of the two, the pottery and the cemeteries, could be considered as archaeological proof for the formation of a stronghold district corresponding to the territory of Drohiczyn Land of late medieval times (see Pacuski 2019, pp. 26–29). A similar picture was generated by a reconstruction of the medieval Catholic Church parish network and the villages belonging to it (Jusupović 2010). It is important because in western Rus’ the old stronghold territories were used from the second half of the 14th c. to mark out the borders of the dioceses of the Latin Church (Janeczek 2017, pp. 137–139). These findings coincide with the results of a toponomastic analysis with regard to the range of a local network of service settlements (Gałecki 2019).

The presented results of palaeogenetic and anthropological research, and an archaeological analysis of settlement development support the idea that the communities setting up cemeteries of graves with stone casing in the Drohiczyn Upland from the second half of the 11th c. constituted a largely foreign population substrate. Their settling in this area could have been linked to the construction of the stronghold in Drohiczyn and the development of its settled hinterland. This would have laid the foundations for a medieval Drohiczyn “volost”, which could have even taken on the political form of a separate principality in the last quarter of the 12th c. Awareness of the cultural distinctness of this population could have survived into the 15th c. and been reflected in Jan Długosz’s account.

Translated by Iwona Zych